

INSTYTUT NA RZECZ EKOROZWOJU

Natura 2000 ABC dla turystyki

Jolanta Kamieniecka i Bożenna Wójcik

Warszawa 2010

Wydawca:

Instytut na rzecz Ekorozwoju
ul. Nabelaka 15 lok. 1, 00-743 Warszawa
tel. 022 851 04 02, -03, -04
faks 022 851 04 00
e-mail: ine@ine-isd.org.pl
<http://www.ine-isd.org.pl>

Instytut na rzecz Ekorozwoju (InE) jest pozarządową organizacją nienastawioną na zysk, mającą status fundacji. Powstał w 1990 r. z inicjatywy kilku członków Polskiego Klubu Ekologicznego jako jedna z pierwszych instytucji typu think-tank w Europie Środkowo-Wschodniej. Jest członkiem European Environmental Bureau (EEB). Instytut zajmuje się propagowaniem, rozwijaniem i wdrażaniem zasad zrównoważonego rozwoju (ekorozwoju). W swojej działalności kieruje się misją budowania pozytywnych relacji między rozwojem społecznym i gospodarczym a ochroną środowiska oraz występowania w interesie obecnego i przyszłych pokoleń. InE współpracuje z krajowym i europejskim ruchem pozarządowym, ma doświadczenie w tworzeniu strategii ekorozwoju wspólnie ze społecznościami lokalnymi – samorządami i ich partnerami społecznymi – organizacjami ekologicznymi oraz działającymi w otoczeniu biznesu. Opracowania InE wykorzystują parlamentarzysty, administracja rządowa i samorządowa, praktycy różnych branż gospodarczych, naukowcy i nauczyciele, studenci i uczniowie.

Instytucje i osoby pragnące wesprzeć działalność na rzecz ekorozwoju mogą dokonywać wpłat na konto:
Bank PeKaO SA, II Oddział w Warszawie wpłaty w PLN: 92 1240 1024 1111 0000 0267 8197

Redakcja językowa: Maria Mozolewska-Adamczyk
Projekt okładki i układu graficznego: Grażyna Marciniak-Bartoszewska
Autor rysunków: Dariusz Liwanowski
Skład komputerowy: Arkadiusz Świdorski
Wydanie: Meetings Management

© Copyright by Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2010

Praca oddana do druku w lutym 2010 r.

ISBN 978-83-922591-0-7.

INSTYTUT NA RZECZ EKOROZWOJU

Natura 2000 ABC dla turystyki

Jolanta Kamieniecka i Bożenna Wójcik

Publikacja jest częścią projektu:
Natura 2000 motorem zrównoważonego rozwoju
dofinansowanego ze środków:

NARODOWEGO FUNDUSZU OCHRONY ŚRODOWISKA
I GOSPODARKI WODNEJ

Warszawa 2010

OD AUTOREK

Prezentujemy Państwu publikację dotyczącą aktualnego i wywołującego żywe dyskusje tematu: Europejskiej Sieci Ekologicznej Obszarów Chronionych Natura 2000. Publikacja ta ma charakter popularnego przekazu wiedzy i poglądów autorskich nt. możliwości wykorzystania ich walorów przez turystykę.

Przedstawiono w niej podstawowe informacje o sieci Natura 2000 oraz o zasadach ważnych dla gospodarki na tych obszarach, ze szczególnym uwzględnieniem ich funkcji turystycznych. Relacje między turystyką a ochroną przyrody potraktowano zarówno w odniesieniu do usług turystycznych świadczonych na poziomie lokalnym, jak i w sensie ogólnym – ekopolityki w turystyce.

Publikacja ta jest adresowana przede wszystkim do przedstawicieli organizacji i instytucji sektora turystycznego, zwłaszcza do tych organizacji i instytucji, które są odpowiedzialne za metody obsługi ruchu turystycznego w regionach cennych przyrodniczo. Celem opracowania jest upowszechnienie w związku z turystyką środowisku społecznym i gospodarczym wiedzy o sieci Natura 2000, co powinno ułatwić zrozumienie nie tylko istoty tej nowej w Polsce formy ochrony przyrody, ale przede wszystkim zasad gospodarowania na obszarach Natura 2000.

Z tytułu publikacji wynika, że skupiono się na krótkiej formie przedstawienia naszych przemyśleń istotnych dla sektora turystycznego. U podstaw tego opracowania leży przekonanie o konieczności budowania pozytywnych relacji między ochroną przyrody na obszarach Natura 2000 a rozwojem turystyki w granicach i w sąsiedztwie tych obszarów. Podejmujemy próbę odpowiedzi na pytanie:

Czy Natura 2000 jest szansą, czy barierą dla turystyki?

W Polsce Natura 2000 została wprowadzona wraz z akcesją do Unii Europejskiej. Jest to forma ochrony przyrody, chroniąca cenne gatunki i siedliska. Często występują one na terenach tradycyjnie turystycznych. Wymogi ochronne takich miejsc stają się więc nowym wyzwaniem dla działających tam organizatorów turystyki.

Dlaczego aż wyzwaniem? Z badań świadomości ekologicznej społeczeństwa polskiego prowadzonych przez Instytut na rzecz Ekorozwoju wynika, że niecała jego 1/5 zna ideę programu Natura 2000. Panuje dość powszechne przekonanie, że objęto ochroną nowe wielkie obszary, a rygory dla gospodarki będą takie, jak w rezerwach najwyższej rangi. A to **nie jest prawda**.

Wiele obszarów Natura 2000 to tereny już dawno objęte innymi formami ochrony środowiska przyrodniczego, a tylko część z nich jest tworzona na terenach dotąd niechronionych. Jednak zasady odnoszące się do ochrony najcenniejszych siedlisk i gatunków zwierząt i roślin są zdecydowanie odmienne od tych, które dotyczą przyrody parków narodowych, krajobrazowych i rezerwatów. Brak dobrego rozeznania co do istoty sieci Natura 2000 przynosi niepotrzebne emocje. Dlatego należy zdobywać wiedzę i doświadczenie. Dzięki temu można zażegnawać nieporozumienia lub ostre konflikty, niekiedy towarzyszące zakładaniu sieci Natura 2000; także w zachodnich krajach UE tworzenie sieci nie przebiega bez problemów.

Koncepcja sieci Natura 2000 ma jednak bardzo wzniosły cel: zachowanie dla przyszłych pokoleń ważnych z europejskiego punktu widzenia terenów, których wartości przyrodnicze są charakterystyczne i wyjątkowe dla naszego kontynentu.

Turystyka powinna więc zauważyć, że na obszarach Natura 2000 ochroną obejmuje się bogactwo przyrodnicze Europy. Dla osób obawiających się ograniczeń przestrzeni gospodarczej ważną informacją jest to, że w sieci Natura 2000 nie wszystkie miejsca występowania chronionych gatunków i siedlisk kwalifikuje się do tej sieci, lecz tylko takie, które decydują o ich przetrwaniu na terytorium Unii Europejskiej.

Tworzenie sieci Natura 2000 jest trudne, gdyż wymaga zmian prawnych, gospodarczych, a także innych zachowań społecznych. Wszyscy musimy nauczyć się gospodarować w warunkach niezbędnych dla zapewnienia ochrony zasobów różnorodności biologicznej Europy. Czy uznanie tego priorytetu budzi obawy o przyszłość funkcji regionów turystycznych cennych przyrodniczo?

Mamy nadzieję, że publikacja ta pomoże rozwiązać wątpliwości i złagodzi obawy. Przedstawiono w niej propozycje i argumenty skłaniające do proekologicznych innowacji w branży turystycznej oraz w regionach turystycznych – miejscach życia społeczności lokalnych.

Turystyka jest gościem tych regionów, ale jeśli będzie przyjazna środowisku, stanie się lokomotywą ich rozwoju. Jednak w tekście wielokrotnie podkreślono, że rozwój regionalny, a także relacje rozwoju turystyki z uwarunkowaniami, zmuszającymi do oszczędnego gospodarowania zasobami przyrody, należy kształtować w myśl zasady zrównoważonego rozwoju. Relacje takie trzeba budować w wymiarze geograficznym, tj. przyrodniczym, społecznym i gospodarczym.

Na zakończenie publikacji postawiono pytanie i jednocześnie propozycję:

Czy Natura 2000 może stać się nową marką w polskiej turystyce?

W przekonaniu autorek na pewno może być ona nieklamany sztyldem ofert ekoturystycznych. Jednak, aby Natura 2000 nie była tylko sloganem, potrzeba więcej niż dotąd fachowych informacji przydatnych w praktyce turystyki oraz ważne jest nawiązanie współpracy samorządów terytorialnych i gospodarczych z doświadczonymi i kompetentnymi parkami narodowymi i krajoobrazowymi oraz pozarządowymi organizacjami ekologicznymi z kraju i zagranicy. Współpraca taka pomoże w faktycznym zbliżeniu się do pożądanых zasad gospodarowania na obszarach Natura 2000. Jest to opinia potwierdzona podczas warsztatów, które autorki prowadziły na przełomie lat 2009 i 2010 z udziałem regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych z terenu całej Polski. Tak więc nauki, wymiany poglądów i doświadczeń, gorących dyskusji i debat nigdy za wiele.

Jolanta Kamieniecka, Bożenna Wójcik

-WSZYSCY PYTAJĄ O „NATURĘ 2000”

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	6
Część I. Natura 2000 – podstawowe informacje <i>(Bożenna Wójcik)</i>	10
I.1. Dlaczego musimy chronić przyrodę?	10
I.2. Obszary Natura 2000 – nowa forma ochrony przyrody w Polsce	13
I.3. Zagrożenia dla przyrody obszarów Natura 2000	14
I.4. Sieć Natura 2000 w Polsce – stan i zarządzanie	17
Część II. Gospodarowanie na obszarach Natura 2000 i w ich sąsiedztwie <i>(Jolanta Kamieniecka, Bożenna Wójcik)</i>	18
II.1. Uwarunkowania dla gospodarki na obszarach Natura 2000	19
II.2. Aktywności gospodarcze przyjazne przyrodzie	21
II.3. Aktywność społeczna	27
Część III. Turystyka w regionach cennych przyrodniczo <i>(Jolanta Kamieniecka)</i>	28
III.1. Trendy	28
III.2. Dylematy i wyzwania	28
III.3. Turystyka proekologiczna	29
III.4. Turysta przyrodnik	30
III.5. Formy turystyki przyjazne środowisku	31
III.6. Ekoprzedsiębiorstwa turystyczne	32
III.7. Proekologiczne zagospodarowanie turystyczne	33
III.8. Zielone hotelarstwo	33
III.9. Ekoinformacja turystyczna	34
III.10. Organizacja i obsługa ruchu turystycznego	34
III.11. Ekokadry dla turystyki	35
III.12. Promocja produktu turystycznego w kolorze zielonym	35
III.13. Natura 2000 nową marką w turystyce	36
Zamiast wniosków	38
Rzeczpospolita Ptasia. Produkt turystyczny na obszarze Natura 2000	38

WPROWADZENIE

Przełom XX i XXI w. przyniósł wiele międzynarodowych deklaracji, konwencji i strategii dotyczących turystyki i środowiska, które mają nakłaniać do ekologizacji turystyki światowej. Zasady odchodzenia od przemysłu turystycznego do turystyki respektującej zrównoważony rozwój opublikowano w Deklaracji z Quebec – dokumencie końcowym Światowego Szczytu Ekoturystyki – w roku 2002¹.

Jakże jednak wymownym w sprawie naszego stosunku do zasobów przyrodniczych był głos Jana Pawła II. W Orędziu na XXIII Światowy Dzień Turystyki 2002² czytamy: „Trzeba zatem zachęcać do turystyki w formach odznaczających się większym szacunkiem dla środowiska, większym umiarkowaniem pod względem korzystania z bogactw naturalnych i większą odpowiedzialnością za kultury lokalne. Tego rodzaju formy zakładają, co oczywiście, silną motywację etyczną opierającą się na przekonaniu, że środowisko jest domem wszystkich, a zatem dobra naturalne przeznaczone są dla tych, którzy korzystają z nich teraz, jak również dla przyszłych pokoleń”.

A jakie są oczekiwania w stosunku do turystów i organizatorów wypoczynku – gości i gospodarzy regionów bogatych w zasoby przyrody?

W 2002 r. w Polsce nikt nie mówił o takich oczekiwaniach w kontekście powoływania i turystycznego wykorzystywania obszarów Natura 2000, czemu jest poświęcona niniejsza publikacja. Jednak szeroko pojęta ochrona środowiska i zasady zrównoważonego rozwoju powoli stawały się domeną turystycznych strategii rozwoju społeczno-gospodarczego. Od tego czasu najważniejsze gremia i dokumenty formułowały zadania proekologiczne dla sektora turystycznego, ale można odwołać się i do wcześniejszych programów.

W celu przeciwstawienia się negatywnym tendencjom w stosunkach gospodarka – środowisko przyrodnicze podjęto już różnego rodzaju inicjatywy na rzecz poprawy tych relacji w turystyce. W 1996 r. World Travel and Tourism Council (WTTC), Światowa Organizacja Turystyczna (WTO) i Rada Ziemi (Earth Council)³ przyjęły *Agendę 21 dla organizatorów podróży i dla sektora turystycznego*. W 1999 r. Komisja Narodów Zjednoczonych do spraw Zrównoważonego Rozwoju zatwierdziła rezolucję *Turystyka i Agenda 21*, a Światowa Organizacja Turystyczna opublikowała w 1999 r. *Globalny Kodeks Etyki w Turystyce*. Podjęto również inne przedsięwzięcia, do których należą: *Europejska Karta Zrównoważonej Turystyki na Obszarach Chronionych* (The European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas)⁴, systemy marek/etykietyk ekologicznych oraz wymiana najlepszych sprawdzonych sposobów działania.

Program Narodów Zjednoczonych na rzecz środowiska (UNEP) i sekretariat Konwencji o różnorodności biologicznej przygotowały *Międzynarodowe wytyczne w sprawie zrównoważonej turystyki*⁵, a UNEP nadal koordynuje działalność operatorów turystycznych w celu określenia dobrowolnych kierunków działania dla odpowiedzialnych ekologicznie i społecznie przedsiębiorstw.

W ramach Planu działań do Strategii ochrony różnorodności biologicznej UE⁶ sformułowano (cel A.4.4) w 2006 r. oczekiwanie w stosunku do sektora turystycznego by w perspektywie do 2010 r. i dalej do 2013 r. nastąpiły znaczące postępy w zakresie promocji turystyki, która jest zrównoważona ekologicznie, a szczególnie, by *Międzynarodowe wytyczne w sprawie zrównoważonej turystyki* przygotowane w ramach wdrażania *Konwencji*

1 The World Ecotourism Summit, Quebec, Kanada 19–22 V 2002 r.: http://www.world-tourism.org/sustainable/1YE/quebec/anglais/index_a.html. W Szczycie uczestniczyło ponad 1000 osób ze 132 państw.

2 Orędzie Jana Pawła II na XXIII Światowy Dzień Turystyki 2002. Watykan, 2002 r.

3 Rada Ziemi (Earth Council) to organizacja powołana do realizacji uchwał Szczytu Ziemi z 1992 r.

4 Informacje EUROPARC Federation: <http://www.european-charter.org/home/>.

5 *CBD Guidelines on Sustainable Tourism*. <http://www.cbd.int/tourism/guidelines.shtml>. Wytyczne w ich pierwszej wersji przyjęto w 2002 r., a ostateczną ich wersję opublikowano w 2007 r.

6 http://ec.europa.eu/environment/nature/biodiversity/comm2006/index_en.htm.

o różnorodności biologicznej były w odpowiedni sposób zaadaptowane i wdrażane przez wszystkich kluczowych interesariuszy sektora turystycznego oraz by promowane były i wykorzystywane dobre przykłady działań z zakresu zrównoważonej turystyki.

Za najbardziej adekwatne dla obszarów Natura 2000 inicjatywy dotyczące turystyki uznano *Europejską Kartę Zrównoważonej Turystyki w obszarach Chronionych*⁷ oraz zasady i kryteria stosowane przez organizację PAN PARKS⁸. Odnoszą się one bowiem do ochrony zagrożonych siedlisk i gatunków. Również warto wykorzystać inicjatywę organizatorów turystyki (The Tour Operators' Initiative) wspieraną przez UNEP. Wszystkie trzy inicjatywy pochodzą z 1999 r.

Szczególnie zainteresowanych odsyłamy do raportów Grupy Roboczej ds. Zrównoważonego Rozwoju Turystyki (TSG), w których zaprezentowano kolejno wypracowywane zasady ekopolityki turystycznej dla krajów UE.

Unia Europejska a turystyka⁹

W polityce ekologicznej zarówno państwa¹⁰, jak i Unii Europejskiej¹¹ różnorodność biologiczna jest atutem odzwierciedlającym zasoby i atrakcyjność danego kraju lub regionu w skali kontynentu oraz w skali lokalnej. Zasoby przyrodnicze chronione w ramach sieci obszarów Natura 2000 stają się przedmiotem szczególnej troski. Wzrasta również zainteresowanie przyrodniczymi uwarunkowaniami rozwoju turystyki.

Już w latach 90. XX w. starano się doprowadzić do zapisania turystyki w Traktacie regulującym funkcjonowanie UE, tak aby stała się jedną z polityk wspólnotowych. Cel częściowo osiągnięto 7 II 1992 r., gdy w przyjętym Traktacie z Maastricht znalazł się zapis (w Deklaracji N1) zobowiązujący Komisję do przeanalizowania zasadności włączenia turystyki do Traktatu i przedłożenia Radzie najpóźniej w 1996 r. raportu z propozycją jak tego dokonać. Finałem dążeń do wzmocnienia pozycji turystyki wśród innych dziedzin gospodarczych UE było powołanie 4 XII 1996 r. *Pierwszego Wieloletniego Programu Wsparcia Europejskiej Turystyki «PHILOXENIA»* na lata 1997–2000.

Niemal równolegle przygotowywano międzynarodową konferencję, na której ministrowie środowiska i turystyki krajów Europy (w tym Polski) i świata podpisali Deklarację Berlińską pt. *Różnorodność biologiczna i zrównoważona turystyka*¹². Stanowiła ona przeniesienie najważniejszych zapisów Konwencji do sektora turystycznego.

W 2004 r. Komisja Europejska utworzyła Grupę roboczą do spraw zrównoważonego rozwoju turystyki¹³, w której działają eksperci organizacji międzynarodowych oraz mianowani przez rządy państw UE, a także przedstawiciele przemysłu turystycznego, władz lokalnych, związków zawodowych, organizacji pozarządowych i naukowcy. Efektem pracy tej grupy roboczej były raporty, które doprowadziły w 2007 r. do powstania najważniejszego dokumentu – Komunikatu Komisji Europejskiej pt. *Agenda dla zrównoważonej i konkurencyjnej turystyki europejskiej*¹⁴.

Kolejną ważną inicjatywą jest Deklaracja w sprawie *Europejskiej Sieci Modelowych Ośrodków Turystycznych na rzecz zrównoważonej turystyki* (EDEN)¹⁵. Podpisano ją 7 X 2008 roku. Komisja Europejska ogłosiła konkurs EDEN wspierający promocję mało znanych produktów turystycznych, których rdzeniem są osobliwości przyrody. Laureata polskiej edycji EDEN-u z 2009 r. zaprezentowano na końcu niniejszej publikacji.

7 Jak dotąd żaden obszar z Polski nie uzyskał statusu członka sieci związanej z Kartą oraz nie kandyduje do niego oficjalnie.

8 Nt. inicjatywy PAN PARKS, zainicjowanej przez WWF, a od roku 2000 prowadzonej przez PAN PARKS Foundation więcej na stronie: <http://www.panparks.org/>. Bieszczadzki Park Narodowy jako jedyny obszar chroniony w Polsce otrzymał w 2002 r. Certyfikat sieci PAN PARKS. W czerwcu 2009 r. park zrezygnował ze współpracy z PAN PARKS i jego uczestnictwo w organizacji zostało zawieszono.

9 W części tej wykorzystano materiały z prezentacji K. Kamienieckiego *Wspólnota Europejska a turystyka ze szkoleń regionalnych InE „Uwarunkowania rozwoju turystyki w Europejskiej sieci obszarów Natura 2000”* (2009/2010).

10 *Polityka Ekologiczna Państwa w latach 2009–2012 z perspektywą do roku 2016*. Minister Środowiska. Warszawa 2008.

11 *Strategia Zrównoważonego Rozwoju dla Unii Europejskiej „Zrównoważona Europa dla lepszego świata”*. UE, Goeteborg, czerwiec 2001 [oryg. Communication from the Commission A Sustainable Europe for the Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development. Brussels, 15.5.2001; COM(2001)264 final].

12 Deklarację przyjęto w Berlinie 7 III 1997 r. podczas konferencji zwołanej przez ówczesnego Federalnego Ministra Środowiska Niemiec panią Angelę Merkel.

13 Tourism Sustainability Group – TSG.

14 Polski tekst Agendy jest dostępny w serwisie EUR-Lex: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0621:FIN:PL:HTMLNIE>.

15 Informacje dotyczące Sieci EDEN są na stronie Komisji Europejskiej: http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/eden/eden_network/index_pl.htm; nt. przebiegu konkursu w Polsce w 2009 r. na stronie Polskiej Organizacji Turystycznej: <http://www.pot.gov.pl/wiadomosci-z-pot/konkurs-eden/>.

Klamrą spinającą działania UE zmierzające do podniesienia rangi turystyki jest Traktat Lizboński, który wszedł w życie 1 XII 2009 roku. Co prawda nie zalicza on turystyki do zagadnień objętych wspólną polityką, jednak rozszerza kompetencje Unii w tym obszarze. Zgodnie z art. 6 Skonsolidowanej Wersji Traktatu o Unii Europejskiej Unia ma kompetencje do prowadzenia działań mających na celu wspieranie, koordynowanie lub uzupełnianie działań państw członkowskich, m.in. w dziedzinie turystyki. Ponadto do Traktatu wprowadzono odrębny rozdział dotyczący turystyki (tytuł XXII) zawierający artykuł 195, zgodnie z którym „Unia uzupełnia działania Państw Członkowskich w sektorze turystycznym, w szczególności przez wspieranie konkurencyjności przedsiębiorstw Unii w tym sektorze”. Traktat Lizboński stwarza nową podstawę rozwoju turystyki, stwierdzając, że kraje UE mają być celem, a Europa regionem docelowym światowej turystyki.

W podejściu UE do krajowych polityk dotyczących turystyki ważne działania to ich integracja i nadzór nad nimi. Dzięki temu można osiągać wspólne cele: trwały i zrównoważony rozwój, konkurencyjność, a zarazem identyfikację europejską. W wymienione cele łatwo wpisuje się sieć Natura 2000. Ochrona zasobów naturalnych to nieodzowny element trwałego i zrównoważonego rozwoju turystyki, zaś konkurencyjność i identyfikacja europejska przejawiają się w działaniach Unii na rzecz tworzenia rozpoznawalnej marki o określonym, w przypadku Natury 2000 bardzo wysokim, standardzie – tym razem ekologicznym.

Bardzo ważnym dokumentem dla osiągnięcia tego standardu jest Piąty Program Działań na rzecz Ochrony Środowiska UE z 1993 r. pt. *W stronę zrównoważonego rozwoju*. Jego celem było pogodzenie na trwałej podstawie europejskiego rozwoju gospodarczego z potrzebą ochrony środowiska przyrodniczego. Uwzględniono w nim także turystykę.

Wśród wyzwań, przed którymi stoi zrównoważony rozwój turystyki w Europie, jest wprowadzenie w życie zapisów *Agendy dla zrównoważonej i konkurencyjnej turystyki europejskiej*. Wskazuje ona kierunki rozwoju turystyki oraz oczekiwania, np. odnoszące się do ochrony i nadawania wartości dziedzictwu naturalnemu i kulturowemu. Komisja Europejska zachęca do wdrażania i popularyzowania zrównoważonej turystyki, m.in. wspierając realizację lokalnych strategii ekorozwoju i gwarantując fundusze na rzecz projektów turystycznych. Jednak wsparcia finansowego nie otrzymują projekty turystyczne, które nie spełnią wymogów w zakresie ochrony obszarów Natura 2000.

Pełna ekologizacja turystyki nie jest możliwa bez zaangażowania politycznego, przede wszystkim Ministerstwa Sportu i Turystyki oraz Ministerstwa Środowiska, ale także wszystkich instytucji zajmujących się Naturą 2000, bo choć nie są one organizacjami politycznymi, to jednak realizują ekopolitykę regionalną. Przed przedsiębiorcami organizującymi turystykę również postawiono wymagania. Na nich spoczywa ogromna odpowiedzialność, gdyż oni dostarczają właściwych informacji odwiedzającym i mogą pomóc im w bardziej zrównoważonym podróżowaniu. Do tego niezbędne są odpowiednie szkolenia pracowników. Turyści bowiem coraz częściej zwracają uwagę na wartości przyrodnicze, a organizatorzy powinni odpowiadać na wymagania zwiedzających.

Unia Europejska zleciła badania sprawdzające, czy dla mieszkańców poszczególnych państw członkowskich względy środowiskowe są istotne przy podejmowaniu decyzji wakacyjnych. Jesienią 2009 r. w europejskim barometrze przedstawiono wyniki: 35% respondentów odpowiedziało „TAK”. Badania pokazały więc, że wybór miejsca na odpoczynek wakacyjny **w pewnym stopniu zależy od stanu środowiska przyrodniczego**, natomiast dla 1/3 społeczności turystycznej warunki ekologiczne są **najważniejsze**. Polska plasuje się bardzo pozytywnie na tle innych państw, gdyż 42% turystów wykazało zainteresowanie przyrodą. Niepokojące jest jednak to, że 19% turystów z Polski (większy odsetek niż w innych państwach) uważa, że względy ekologiczne **nie są istotne**. Czyżby dla 1/5 podróżujących stan środowiska odwiedzanych regionów był rzeczywiście obojętny?

Komitet Regionów¹⁶ wyraził pogląd (25 VIII 2009 r.), że bogactwa naturalne poszczególnych regionów zasługują na poszanowanie i wykorzystanie z myślą o trwałym i proekologicznym rozwoju turystyki. Celem działań powinna być ochrona i podkreślanie znaczenia walorów środowiska, zachowanie ich dla przyszłych pokoleń oraz stworzenie warunków sprzyjających powstawaniu nowych miejsc pracy. W sytuacji kryzysu gospodarczego turystyka to wielki zielony rynek zatrudnienia. Jej kadry (pracownicy) muszą zadbać o to, by organizując i uprawiając turystykę nie roztrwonić zasobów naturalnych i nie zniszczyć środowiska przyrodniczego.

Liwonowski

¹⁶ Komitet Regionów, obok Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego, jest jednym z organów doradczych Unii Europejskiej. Doradza głównym instytucjom europejskim: Radzie Europejskiej, Parlamentowi Europejskiemu i Komisji Europejskiej. Tworzą go przedstawiciele wybrani z samorządów, administracji lokalnej i wojewódzkiej poszczególnych krajów.

CZĘŚĆ I

NATURA 2000 – PODSTAWOWE INFORMACJE¹⁷

I.1. Dlaczego musimy chronić przyrodę?

Przyroda to skomplikowany układ obejmujący świat organizmów żywych wraz z fizycznym środowiskiem ich życia, powiązanych ze sobą niezliczonymi zależnościami i procesami przyrodniczymi. Te skomplikowane układy przyrodnicze na ogół nie są trwałe. Ulegają przekształceniom zarówno w wyniku procesów naturalnych, jak i wskutek działalności człowieka. Stąd potrzeba podejmowania działań na rzecz ochrony przyrody. Ochrona ta ma na celu przeciwdziałanie ubożeniu zasobów przyrody, ograniczając zagrożenia wynikające z działalności człowieka niedostatecznie respektującego naturalne uwarunkowania swego bytu.

Polska, ze względu na centralne położenie w Europie, warunki klimatyczne i społeczno-gospodarcze oraz przeszłość cechuje się wyjątkowym bogactwem przyrodniczym. Na tle innych państw UE różnorodność biologiczna Polski jest bardzo duża, np. zachowało się w dobrym stanie wiele cennych ekosystemów i gatunków, które dawno znikły w Europie Zachodniej. Niestety, przyroda polska jest zagrożona; świadczą o tym coraz dłuższe listy gatunków i siedlisk w kolejnych wersjach tzw. czerwonych ksiąg i czerwonych list sporządzanych dla zagrożonych wyginięciem grup zwierząt, roślin i siedlisk.

Przyrodę trzeba chronić, ponieważ pełni funkcje ekologiczne podtrzymujące życie roślin, zwierząt i innych organizmów. Jej prawidłowe funkcjonowanie ma także znaczenie społeczne, gdyż decyduje o jakości środowiska życia człowieka oraz w dużym stopniu o funkcjonowaniu wielu dziedzin gospodarki. W nowoczesnym podejściu do ochrony przyrody mówi się o społecznych funkcjach ekosystemów; w UE nazwano je usługami ekosystemów¹⁸. Część z nich odgrywa ważną rolę w turystyce – dziedzinie silnie związanej z zasobami przyrodniczymi.

Od rodzaju struktury przyrodniczej i kondycji ekosystemów w dużym stopniu zależą funkcje środowiskowe, m.in.:

- utrzymywanie i regulacja stosunków klimatycznych i wodnych, co ma wpływ na zapewnienie dostępu do czystej wody i czystego powietrza – od rodzaju szaty roślinnej i kondycji ekosystemów zależą bowiem w dużym stopniu opady, susze, powódzie, a także neutralizacja i rozprzestrzenianie się w środowisku zanieczyszczeń i zarazków różnych chorób;
- dostarczanie wrażeń i inspiracji związanych z pięknem przyrody oraz zdrowych warunków do rekreacji – ma to duże znaczenie społeczne i kulturowe, m.in. dla pozytywnego odczuwania jakości życia;
- tworzenie gleb, zjawiska fotosyntezy i obiegu składników odżywczych, które warunkują procesy wzrostu i produkcji biomasy – istotne dla samej przyrody oraz dla rolnictwa, leśnictwa, rybołówstwa i innych dziedzin; ma to wpływ na produkowanie żywności, drewna, włókien naturalnych.

Ochrona przyrody leży w sferze zainteresowań nie tylko przyrodników, lecz również jest ważnym elementem polityki państwa. Obowiązująca w Polsce Konstytucja z 1997 r.¹⁹, w przeciwieństwie do tej sprzed II wojny światowej, nie odnosi się bezpośrednio do ochrony przyrody, jednak zapis art. 5 stanowiący, że „Rzeczpospolita Polska [...] strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju” tworzy dobrą podstawę prawną ochrony przyrody w Polsce. Wartości przyrodnicze są niewątpliwie elementem dziedzictwa

17 W części tej wykorzystano trzy e-szkolenia: B. Wójcik przy współpracy K. Kamienieckiego i W. Piwowarskiego (E1) *Ochrona przyrody w Polsce*, B. Wójcik przy współpracy W. Piwowarskiego (E2) *Sieć obszarów Natura 2000 w Polsce* oraz J. Kamieniecka i B. Wójcik przy współpracy W. Lenarta (E4) *Zagrożenia dla przyrody obszarów Natura 2000*, a ponadto raport: B. Wójcik *Zmiany w tworzeniu sieci Natura 2000 w Polsce w latach 2007–2008 i w pierwszym półroczu 2009 r.* Portal „Natura 2000 a turystyka”. 2009.

18 *Ecosystem Goods and Services. Fact sheet*. European Commission, September 2009: http://ec.europa.eu/environment/nature/info/pubs/paper_en.htm.

19 Tekst Konstytucji RP dostępny na stronie internetowej Sejmu RP: <http://sejm.gov.pl/prawo/konst/konst.htm>.

narodowego, a ochrona przyrody jest jednym z kluczowych elementów ochrony środowiska i ważnym priorytetem zrównoważonego rozwoju. Przepisy prawne ochrony przyrody zawiera *Ustawa o ochronie przyrody* z 2004 r. (wielokrotnie nowelizowana)²⁰, a priorytety działań w tej dziedzinie zapisane są w *Krajowej Strategii ochrony i umiarkowanego użytkowania różnorodności biologicznej* i towarzyszącym jej *Programie działań na lata 2007–2013*²¹ przygotowanych przez Ministerstwo Środowiska i zatwierdzonych przez Radę Ministrów w 2007 roku.

Przedmiotem ochrony przyrody są pojedyncze obiekty przyrody żywej i nieożywionej lub ich kompleksy, a także krajobraz, czyli ogół zewnętrznych cech przyrodniczych i antropogenicznych (utworzonych przez człowieka lub z jego udziałem) wyróżniających określony teren. Polska ma długotrwałe tradycje ochrony przyrody i duży dorobek w tej dziedzinie, a jego wyrazem jest budowany przez lata i dobrze rozwinięty system ochrony przyrody, na który składa się wiele form ochrony. Ochroną w ramach dotychczasowego systemu objęto w Polsce²² ok. 32% powierzchni kraju. Parki narodowe i rezerwy (tereny najistotniejsze z punktu widzenia ochrony walorów przyrodniczych), choć jest ich wiele (23 parki narodowe i 1441 rezerwatów), to zajmują tylko ok. 1,6% terytorium kraju, a łącznie z parkami krajobrazowymi (120) obejmują zaledwie 9,6%. Największą powierzchnię (22,3%) zajmują obszary chronionego krajobrazu, jednak obowiązuje w nich znacznie słabszy reżim ochronny. Nowa forma ochrony przyrody, jaką są obszary Natura 2000, uzupełnia istniejący system. Wiele cennych przyrodniczo obszarów już wcześniej chronionych włączono do sieci Natura 2000.

System Natura 2000 symbolizuje nowe podejście do ochrony przyrody przyjęte w UE na początku lat 90. XX w., wdrażane we wszystkich państwach członkowskich. Ma on być odpowiedzią na skalę rozpoznawanych zagrożeń dotyczących przyrody, aby wzmocnić ochronę zasobów przyrodniczych w UE.

Ochrona przyrody, od niedawna określana jako ochrona różnorodności biologicznej, a więc odnosząca się do całego bogactwa przyrodniczego danego obszaru, stanowi, obok zmian klimatycznych, jedno z największych wyzwań polityki ekologicznej UE i Polski²³, a także polityki światowej. Wyrazem międzynarodowej troski o przyrodę jest ustanowienie przez ONZ Międzynarodowego Roku Różnorodności Biologicznej – rok 2010 został proklamowany przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w celu podniesienia poziomu świadomości ekologicznej i pilnego podjęcia skutecznych działań na rzecz zachowania środowiska przyrodniczego.

Wyrazem podniesienia rangi ochrony przyrody w sferze gospodarki jest uznanie ochrony różnorodności biologicznej (m.in. obszarów Natura 2000) jako podstawowego kryterium przy przyznawaniu środków finansowych Unii Europejskiej na okres 2007–2013 – ma to służyć nie tylko ochronie ważnych ekosystemów, ale też zachowaniu godziwych warunków środowiskowych życia ludzi.

Przyczyną podejmowania starań o ochronę przyrody w ostatnich latach jest skala zagrożeń jej stanu. Szacuje się²⁴, że tempo zanikania gatunków zwiększyło się 50–1000 razy w ostatnich 100 latach (z powodu aktywności człowieka), zaś ok. 11% cennych przyrodniczo obszarów na świecie może bezpowrotnie zniknąć do 2050 r., a w UE ok. 80% chronionych typów siedlisk przyrodniczych jest poważnie zagrożonych. Milenijna Ocena (Przegląd) Ekosystemów²⁵ dokonana pod auspicjami ONZ w 2005 r. wykazała, że 2/3 ekosystemów świata w mniejszym lub większym stopniu jest zagrożonych. Z najnowszych szacunków dla UE wynika, że wielu gatunkom europejskim grozi wyginięcie – dotyczy to przede wszystkim: 42% rodzimych ssaków, 43% ptaków, 45% motyli, 30% płazów, 45% gadów i 52% ryb słodkowodnych, większości najważniejszych gatunków ryb morskich. Również wiele gatunków roślin jest zagrożonych. Należy podkreślić, że konsekwencją wyginięcia jednych gatunków jest znikanie innych – takich, które są związane z nimi ekologicznymi zależnościami. Często prowadzi to do destrukcji całych ekosystemów.

20 Aktualne wersje ustawy są dostępne w Internetowym Systemie Aktów Prawnych Sejmu RP: <http://isap.sejm.gov.pl>.

21 Strategię wraz z programem można znaleźć na stronie serwisu „System Wymiany Informacji o Różnorodności Biologicznej w Polsce”: <http://biodiv.mos.gov.pl/biodiv/app/category.do?categoryId=1138>.

22 Dane z 2008 r. za: *Ochrona Środowiska – Environment 2009*. Informacje i Opracowania Statystyczne GUS, Warszawa 2009.

23 *Polityka ekologiczna państwa w latach 2009–2012 z perspektywą do roku 2016* ochronę różnorodności biologicznej stawia jako jedno z trzech głównych wyzwań (obok działań na rzecz zapewnienia realizacji zasady zrównoważonego rozwoju oraz przystosowania do zmian klimatu).

24 Dane za: *Ecosystem Goods and Services. Fact sheet*. European Commission, September 2009: http://ec.europa.eu/environment/nature/info/pubs/paper_en.htm.

25 *Millennium Ecosystem Assessment, 2005. Ecosystems and Human Well-being: Biodiversity Synthesis*. World Resources Institute, Washington, DC, USA: <https://www.cbd.int/doc/meetings/suse/rwsulac-01/information/rwsulac-01-inf-01-en.pdf>.

Tempo wymierania gatunków jest tak szybkie, że współpraca międzynarodowa w tej dziedzinie jest niezbędna, ponieważ bez niej w wielu wypadkach wysiłki podejmowane na rzecz ochrony przyrody tylko w jednym kraju lub regionie są nieskuteczne. Systemy przyrodnicze stanowią ściśle powiązane struktury, w których zagrożenia przenoszą się nawet na duże odległości – przyroda nie zna bowiem granic administracyjnych. Niekorzystne zmiany w jednym regionie dają o sobie znać w innym, np. w Polsce nie da się skutecznie chronić tych gatunków ptaków, które u nas mają tereny lęgowe, ale zimę spędzają nad Morzem Śródziemnym lub w Afryce, jeśli równocześnie nie będą chronione tam, gdzie zatrzymują się podczas przelotów i na obszarach docelowych.

Najpoważniejszą przyczyną wymierania gatunków jest zawłaszczanie ich przestrzeni życiowej. Ludzie przekształcają miejsca naturalnego występowania gatunków w przydatne tereny do gospodarowania. W tym celu osuszają bagna i mokradła, zamieniając je w łąki, wycinają naturalne wielogatunkowe lasy i przekształcają zajmowane przez nie obszary w grunty orne lub w jednogatunkowe plantacje drzew, zamieniają tereny czynne biologicznie w tereny zainwestowane. Innym bardzo istotnym zagrożeniem dla przyrody jest odprowadzanie do środowiska zanieczyszczeń powstających w wyniku działalności człowieka, ponieważ zmieniają one właściwości środowiska w sposób niekorzystny dla przyrody. Wiele gatunków nie może przystosować się do takich zmian. Bardzo poważne zagrożenia dla stanu przyrody i różnorodności biologicznej wynikają z realizacji inwestycji budowlanych (punktowych i liniowych), a zwłaszcza, gdy w trakcie ich planowania i realizacji nie uwzględnia się ochrony zagrożonych siedlisk i gatunków oraz gdy te inwestycje wprowadza się na obszary o wysokich walorach przyrodniczych. Do pogarszania stanu przyrody również przyczynia się pomijanie uwarunkowań wynikających z potrzeb jej ochrony lub niedostateczne ich uwzględnianie podczas gospodarczego (w tym turystycznego) użytkowania terenów cennych przyrodniczo oraz pomijanie ochrony przyrody w strategiach rozwoju poszczególnych sektorów gospodarki i w planach rozwoju regionalnego i lokalnego, a także brak właściwego egzekwowania przepisów ochrony przyrody.

Zmiany klimatyczne – często przywoływany globalny problem środowiskowy – będą pogłębiać zmiany zachodzące w przyrodzie. W związku z ociepleniem i zmianami stosunków wodnych (suszami, powodzią, podnoszeniem się poziomu mórz) część gatunków może tracić dogodne warunki życia i dotychczasową przestrzeń życiową, a to przyspieszy ich wymieranie. Natomiast gatunki, którym zachodzące zmiany będą sprzyjały, prawdopodobnie rozprzestrzeniają się i – jako gatunki obce i inwazyjne – mogą powodować niekorzystne zmiany w rodzimej przyrodzie.

Tak duża skala zagrożeń sprawi, że przyroda nie będzie miała możliwości przystosować się do nich i niekorzystne zmiany jej stanu znacząco się nasilą. Dotychczasowe działania na rzecz ochrony przyrody (różne co do stosowanych metod i ich skuteczności w poszczególnych krajach) okazały się niewystarczające wobec tych zmian, gdyż nie powstrzymały niekorzystnych procesów i nie zapewniły świadomej kontroli nad stanem różnorodności biologicznej.

Zasadniczym wyrazem współpracy międzynarodowej są konwencje i umowy międzynarodowe o zasięgu światowym lub regionalnym, np. europejskim. Najważniejszym wyrazem globalnej troski o stan zasobów przyrodniczych świata jest Konwencja o różnorodności biologicznej²⁶ przyjęta podczas Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 r. Stanowi ona podstawę dla wielu późniejszych szczegółowych porozumień międzynarodowych i dokumentów o charakterze strategicznym przyjmowanych w poszczególnych krajach (strategie, programy), a także przez grupy państw. Drugim bardzo ważnym ogólnosiwiatowym porozumieniem w zakresie ochrony przyrody jest Konwencja Waszyngtońska²⁷ – szczególnie istotny akt prawny w kontekście relacji: turystyka a ochrona przyrody. Jego zasadnicze ustalenia powinni znać zarówno organizatorzy turystyki, jak i turyści.

26 Informacje nt. Konwencji: <http://biodiv.mos.gov.pl/biodiv/app/category.do?categoryid=1176>.

27 Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem sporządzona w Waszyngtonie dnia 3 marca 1973 r. (zwana Konwencją Waszyngtońską lub w skrócie CITES od angielskiej nazwy Konwencji), ratyfikowana przez Polskę w 1989 r.

1.2. Obszary Natura 2000 – nowa forma ochrony przyrody w Polsce

Obszar Natura 2000 to nowa forma ochrony przyrody, wprowadzona do polskiego prawa dotyczącego ochrony przyrody w 2004 r. w związku ze wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Obszary takie powstają we wszystkich państwach UE – łącznie tworzą one sieć Natura 2000 – jej pełna nazwa to: Europejska Sieć Ekologiczna Obszarów Chronionych Natura 2000.

Obszary Natura 2000 wyznacza się zgodnie z jednolitymi kryteriami naukowymi, które przyjęto w dyrektywie Rady Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej z 1992 r. o ochronie siedlisk naturalnych oraz dzikiej fauny i flory w Europie (dyrektywie „siedliskowej”)²⁸. Do wytyczania takich obszarów wykorzystuje się wyłącznie dane naukowe o występowaniu określonych gatunków roślin i zwierząt oraz siedlisk przyrodniczych. Natomiast względów społeczno-gospodarczych nie bierze się pod uwagę²⁹. Do sieci Natura 2000 włącza się także obszary tworzone na podstawie przepisów starszej dyrektywy (z 1979 r.) o ochronie dzikich ptaków (dyrektywy „ptasiej”)³⁰, które zachowują pewną odrębność. Wszystkie przepisy obu dyrektyw odnoszące się do sieci Natura 2000 przeniesiono do polskiego systemu prawnego. W Polsce podstawą wyznaczania tych obszarów jest ustawa o ochronie przyrody z 2004 r. (wielokrotnie nowelizowana).

Sieć Natura 2000 to dodatkowy system ochrony przyrody, który nakłada się na systemy ochrony przyrody funkcjonujące w państwach europejskich. Nie zastępuje on ich, lecz stanowi uzupełnienie i zdecydowane wzmocnienie. W Polsce wiele z dotychczasowych obszarów chronionych (np. wszystkie parki narodowe, duża część parków krajobrazowych i rezerwatów) otrzymuje dodatkowy status obszaru Natura 2000. Pozostałe obszary Natura 2000 są tworzone na terenach, które dotychczas nie były pod ochroną lub były obszarami chronionymi niższej rangi.

System Natura 2000 łączy dwa odrębne podsystemy ochrony wyznaczane na podstawie wspomnianych dwóch dyrektyw unijnych. Jeden z nich obejmuje obszary ważne dla ochrony dzikich ptaków (ostoje dzikich ptaków o znaczeniu europejskim), zwane obszarami „ptasimi”, a drugi tworzą obszary „siedliskowe” wyznaczane dla ochrony określonych typów siedlisk przyrodniczych oraz siedlisk istotnych dla ochrony określonych gatunków roślin i zwierząt innych niż ptaki. Ochrona ptaków ma specjalny status w ramach sieci Natura 2000 z uwagi na długą tradycję ich ochrony. Te dwa typy obszarów mogą się pokrywać (w całości lub częściowo). Bowiem często zdarza się, że na terenach istotnych dla życia ptaków, jednocześnie występują siedliska czy rośliny wskazane do ochrony lub gatunki innych grup zwierząt niż ptaki, które też należy chronić. Nie można więc w prosty sposób sumować powierzchni tych różnych obszarów.

Jednym celem wprowadzania sieci Natura 2000 jest ochrona zagrożonych gatunków zwierząt i roślin w krajach UE. Drugim, równie istotnym celem jest ochrona pełnego spektrum różnorodności biologicznej, a więc pewnej tożsamości przyrodniczej Europy. W ramach obszarów Natura 2000 chroni się rzadkie i zagrożone: ekosystemy³¹, chroniąc określone siedliska przyrodnicze, gatunki roślin i zwierząt, w tym w sposób szczególny ptaki, ze względu na ich specyficzny sposób bytowania (m.in. stały ruch i przemieszczanie się na duże odległości).

Jednak nie wszystkie miejsca występowania tych gatunków i siedlisk włącza się do sieci Natura 2000, a jedynie te, które decydują o ich przetrwaniu. Są to obszary:

- mające globalne lub europejskie znaczenie dla zachowania siedlisk i gatunków,
- szczególnie reprezentatywne dla danego kraju członkowskiego,
- o stosunkowo wysokim stopniu zachowania struktury i funkcji siedliska przyrodniczego,
- występowania bardzo licznych populacji określonych gatunków,
- o dużym zagęszczeniu populacji gatunków szczególnej troski.

28 Dyrektywa 92/43/EWG.

29 Warunki społeczno-gospodarcze uwzględniane są dopiero na etapie ustalania zasad ochrony poszczególnych obszarów, podczas przygotowywania tzw. planów ochrony.

30 Dyrektywa 79/409/EWG.

31 Specyficzne przestrzenne kompozycje przyrody ożywionej i nieożywionej.

Wykazy gatunków i siedlisk, dla których wyznacza się obszary Natura 2000, podano w załącznikach dyrektywy „siedliskowej” i dyrektywy „ptasiej”. Obszarom Natura 2000 nadano indywidualne nazwy, a oprócz tego oznaczono je kodami literowo-numerycznymi. Obszary „siedliskowe” mają kody rozpoczynające się od liter PLH, a „ptasie” od liter PLB. Obszary o dwóch statusach, chronione jednocześnie jako „ptasie” i „siedliskowe”, których granice pokrywają się, oznacza się kodami rozpoczynającymi się od liter PLC.

Część gatunków i siedlisk chronionych w sieci Natura 2000 ma status gatunków lub siedlisk priorytetowych, czyli obejmowanych szczególną ochroną, ponieważ grozi im wyginięcie lub zasięg ich występowania w Europie jest niewielki. Obecność takich gatunków lub siedlisk zdecydowanie wpływa na zasady gospodarowania w obrębie obszarów Natura 2000 i w ich najbliższym sąsiedztwie (więcej w następnym rozdziale). Z punktu widzenia rozwoju gospodarczego regionów istotną cechą obszarów Natura 2000 jest rozmieszczenie chronionych gatunków i siedlisk, zwykle gniazdowe (zwłaszcza roślin, grzybów i bezkręgowców), nie występują one zwykle na całym obszarze.

Ważnym z punktu widzenia praktyki gospodarczej instrumentem będą plany ochrony poszczególnych obszarów Natura 2000 – przewiduje się pełne plany lub uproszczone, tzw. plany zadań ochronnych. W planach obu typów będą zapisane zasady i sposoby ochrony walorów przyrodniczych, a także ewentualne ograniczenia odnośnie gospodarowania. W przygotowaniu planów wezmą udział społeczności lokalne, więc ostateczne zapisy będą swego rodzaju kompromisem między potrzebami ochrony określonych zasobów przyrody a możliwościami społeczności lokalnych dostosowania się do wymogów postulowanych przez przyrodników.

Prawidłowe funkcjonowanie przyrody w obrębie sieci Natura 2000 zależy także od zachowania podstawowych powiązań przyrodniczych między poszczególnymi jej obszarami. Dlatego ochronie powinny podlegać również korytarze ekologiczne, a więc elementy krajobrazu łączące tzw. obszary naturowe. Dyskusje prowadzone w Europie pozwalają sądzić, że w przyszłości korytarze ekologiczne staną się obowiązkowymi elementami sieci Natura 2000. Nie jest więc obojętne co teraz dzieje się z korytarzami i należy brać pod uwagę potrzebę ich ochrony w ramach programowania rozwoju społeczno-gospodarczego zarówno w skali lokalnej, jak i w regionalnej, krajowej i europejskiej.

1.3. Zagrożenia dla przyrody obszarów Natura 2000

Różnorodność elementów przyrody chronionych na obszarach Natura 2000 sprawia, że ich wrażliwość i podatność na niekorzystne oddziaływania jest także różna. Jedne reagują na duże zmiany, inne na niewielkie, a niekiedy reakcje mogą być gwałtowne i okazać się fatalne w skutkach. **Działania wpływające negatywnie na stan siedlisk i gatunków chronionych w ramach sieci Natura 2000 traktuje się jako zagrożenia dla przyrody tych obszarów.** Niekorzystne zmiany w przyrodzie uważa się za reakcję na te zagrożenia. Działania wpływające negatywnie na przyrodę obszarów Natura 2000 zwykle wiążą się z aktywnością gospodarczą i z zagospodarowaniem przestrzeni.

Wiele ekosystemów cechuje się wrażliwością i niestabilnością. Szczególnie wrażliwe są siedliska obszarów wodno-błotnych. Silnie reagują na obniżanie poziomu wód gruntowych; wówczas zmienia się skład gatunkowy roślinności i ogólny stan ich równowagi (stają się niestabilne), a to z kolei prowadzi do utraty lub pogorszenia warunków bytowania zwierząt, m.in. ptaków. Również otwarte ekosystemy ciepłolubne (kserotermiczne) i ekosystemy wybrzeży morskich są bardzo nietrwałe i wrażliwe na zmiany fizycznych cech ich siedlisk.

Ze względu na wrażliwość siedlisk i naturalne przemiany w nich zachodzące (sukcesję), w ramach sieci Natura 2000 dąży się do ochrony dużych kompleksów siedlisk lub terenów, na których występują mozaiki niewielkich płatów różnych typów siedlisk. W ten sposób unika się sytuacji, w których przedmiot ochrony „ucieka” z obszaru Natura 2000 w wyniku zachodzących zmian. Wyznaczanie większych kompleksów przyrodniczych jest też często potrzebne ze względu na wymagania życiowe niektórych zwierząt, np. dużych drapieżników i ssaków roślinożernych zdobywających pożywienie na znacznych powierzchniach i pokonujących w czasie wędrówek mniejsze lub większe odległości. W obrębie dużych obszarów Natura 2000 wymogi ochronne są więc na ogół przestrzennie zróżnicowane, podobnie jak potrzeby czynnej ochrony ich walorów przyrodniczych.

Reakcja osobników danego gatunku lub całego ekosystemu zależy nie tylko od bezpośredniego oddziaływania na nie czynników szkodliwych, ale też od oddziaływania pośredniego, a więc takiego, które prowadzi do zmian siedlisk. Te oddziaływania – przede wszystkim antropogeniczne – powodują zmiany stosunków wodnych i klimatycznych oraz jakości gleb, czyli podstawowych dla organizmów żywych składników środowiska. Skutkiem takich zmian jest zanikanie i zmiana siedlisk bądź przekształcenie ich w inne. To z kolei jest przyczyną utraty przestrzeni życiowej albo pogarszania się warunków życia organizmów, w tym możliwości zdobywania pożywienia i wody.

Nie tylko zagrożenia wywoływane działalnością człowieka mogą wywierać wpływ na szanse przetrwania siedlisk i gatunków. Także zanik takiej działalności i uruchomienie się procesów naturalnych (np. sukcesji) wpływa negatywnie na konkretne siedliska. Podobnie oddziałują gwałtowne zjawiska przyrodnicze, np. huragany i powodzie, ponieważ mogą spowodować zanik siedlisk i gatunków, które nie zawsze odtworzą się w sposób naturalny. By lepiej uświadomić sobie wagę zagrożeń na obszarach Natura 2000, warto zapoznać się z tym, co jest oceniane w ramach procedur mających na celu eliminowanie i minimalizowanie potencjalnych zagrożeń.

Chcąc uniknąć zagrożeń w odniesieniu do siedlisk przyrodniczych, trzeba w przypadku proponowanych działań dokonać oceny wskazującej przede wszystkim czy stan ich ochrony jest „właściwy”.

Zgodnie z dyrektywą „siedliskową”, właściwy stan siedliska jest wówczas, gdy: naturalny zasięg siedliska jest stały lub się powiększa, siedlisko zachowuje swoją specyficzną strukturę i funkcje konieczne, aby trwało przez dłuższy czas i można przypuszczać, że zachowa je w dającej się przewidzieć przyszłości, a także stan ochrony gatunków typowych dla siedliska również jest właściwy.

Niekorzystne reakcje siedlisk na zagrożenia powodujące, że stan ochrony siedlisk przyrodniczych lub/i siedlisk określonych gatunków nie będzie „właściwy”, mogą prowadzić do: całkowitego zaniku siedliska na danym obszarze Natura 2000 (np. siedlisko jednego typu przekształci się w inne), zmniejszenia się zasięgu danego typu siedliska, pogorszenia się jego stanu, fragmentacji (dzielenia na małe płyty) lub utrzymywania się siedliska w stanie dalekim od optymalnego, zaburzenia mechanizmów długofalowego funkcjonowania ekosystemu (jego zaniku w przyszłości), zagrożenia wyginięciem lub znacznym pogorszeniem stanu roślin lub zwierząt – gatunków wyróżniających siedlisko na danym terenie. Wiele z tych reakcji prowadzić może do poważnej degradacji siedlisk.

W odniesieniu do gatunków ocenia się również, czy stan ich ochrony jest „właściwy”.

Zgodnie z dyrektywą „siedliskową” stan ten uznaje się za właściwy, gdy: dynamika populacji gatunku wskazuje na jego żywotność i szansę utrzymania się w biocenozie przez dłuższy czas; naturalny zasięg gatunku nie zmniejszy się w przewidywalnej przyszłości; istnieje i prawdopodobnie będzie istnieć siedlisko wystarczająco duże, aby utrzymać (wyżywić) populację gatunku w dłuższym czasie.

Dlatego ocenia się, czy reakcje populacji poszczególnych gatunków na zagrożenia nie doprowadzą do: całkowitego wyginięcia gatunku na danym obszarze, a to może znacznie zmniejszyć zasięg jego występowania; nagłej lub stopniowej śmierci wielu osobników określonego gatunku – to zakłóci funkcjonowanie populacji na dużym obszarze; zmniejszenia się liczby gatunków wybranej grupy zwierząt lub roślin na danym obszarze (zmniejszy się wtedy różnorodność biologiczna); spadku liczebności populacji określonego gatunku lub utrzymywania się jego populacji w stanie oddalonym od optymalnego (np. obecnym). Jednak najważniejsze jest niedopuszczanie do fizycznego niszczenia walorów przyrodniczych i zmniejszenia przestrzeni życiowej roślin i zwierząt oraz do takich zmian, które w znaczący sposób pogorszą stan siedlisk oraz warunki życia roślin i zwierząt.

Kolejnym istotnym elementem nowego systemu ochrony przyrody, jednocześnie odróżniającym Naturę 2000 od systemu dotychczasowego, jest monitoring stanu podlegających ochronie siedlisk przyrodniczych, siedlisk gatunków roślin i zwierząt oraz stanu populacji tych gatunków. Dane z monitoringu będą podstawą regularnego raportowania dotyczącego bieżącej oceny stanu zasobów przyrodniczych i do sporządzania korekt w zakresie działań ochronnych podejmowanych w ramach sieci Natura 2000.

Wprowadzanie obszarów Natura 2000 sprawia, że cały system ochrony przyrody w Polsce dopełnia się, zbliżając się do stanu, który można uznać za docelowy, a więc bliski wymogom racjonalności i potrzebom ochronnym wynikającym ze stanu walorów przyrodniczych naszego kraju. Chronione tereny obejmują bowiem wszystkie typy krajobrazów, ochronie podlegają obszary powszechnie uważane za cenne i będące celami turystycznymi, zapewniona jest też ochrona najważniejszych chronionych gatunków i siedlisk przyrodniczych. Pomimo pozornie dużego zasięgu całego systemu, pozostaje jeszcze dostatecznie dużo przestrzeni dla aktywności gospodarczej.

I.4. Sieć Natura 2000 w Polsce – stan i zarządzanie

W Polsce formalnie wyznaczono 141 obszarów „ptasich” (rozporządzeniami Ministra Środowiska z 2004, 2007 i 2008 r.). Obszary te obejmują ok. 15,6% powierzchni lądowej kraju. Ponadto są w Polsce 364 obszary „siedliskowe”, które zatwierdziła już Komisja Europejska (cztery decyzje z lat 2007–2008)³². Obszary te zajmują ok. 8,1% powierzchni lądowej kraju. Łącznie polska sieć Natura 2000 obejmuje blisko 18% powierzchni kraju. Kolejna grupa obszarów „siedliskowych” z Polski (466 nowych zatwierdziła 28 X 2009 r. Rada Ministrów) czeka na zatwierdzenie Komisji Europejskiej. Gdy to nastąpi, obszary „siedliskowe” będą stanowiły ok. 11% powierzchni Polski, a cała sieć Natura 2000 obejmie blisko 21% (średni poziom w UE). Do sieci Natura 2000 włączono także część wód przybrzeżnych Bałtyku.

Natura 2000 jest systemem otwartym, więc listy obszarów uzupełnia się na bieżąco, np. gdy są nowe dane o gatunkach i siedliskach lub jeśli trzeba zamienić jedne obszary na inne (np. gdy skuteczna ochrona wyznaczonych obszarów stanie się niemożliwa to można dodawać nowe obszary, a niektóre usuwać). Obecnie np. rozważa się i konsultuje powołanie kilku dodatkowych obszarów „ptasich” oraz rozszerzenie niektórych morskich obszarów „siedliskowych” i utworzenie nowego takiego obszaru w ramach oceny stanu ochrony zasobów przyrodniczych Morza Bałtyckiego.

W przyszłości sieć Natura 2000 pokryje dużą część UE – co najmniej 20%. Już dziś ponad 27 tys. obszarów Natura 2000 wyznaczonych w 27 krajach członkowskich zajmuje niewiele mniej niż te 20%, a proces ich wyznaczania jeszcze się nie zakończył. Jak duża część poszczególnych krajów włączana jest do sieci Natura 2000 zależy od stanu ich przyrody, od stopnia jej unikatowości w skali europejskiej, a także od stopnia jej rozpoznania i udokumentowania; np. w Słowenii będzie to ok. 35% powierzchni, w Hiszpanii ok. 25%, a w Wielkiej Brytanii niewiele ponad 5%.

W Polsce instytucjami odpowiedzialnymi za powołanie obszarów Natura 2000 i funkcjonowanie sieci Natura 2000 są przede wszystkim minister właściwy ds. środowiska oraz Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska (GDOŚ) kierujący Generalną Dyrekcją Ochrony Środowiska. Ten ostatni, jak również działający w każdym z 16 województw regionalni dyrektorzy ochrony środowiska (RDOŚ) kierujący regionalnymi dyrekcjami ochrony środowiska, to nowe organy administracji powołane przede wszystkim do działań związanych z tworzeniem i ochroną obszarów Natura 2000 działające w Polsce od 15 XI 2008 r. Bezpośredni nadzór nad większością obszarów Natura 2000 sprawują regionalni dyrektorzy ochrony środowiska. Natomiast w odniesieniu do obszarów morskich rolę taką pełni dyrektor urzędu morskiego, a w odniesieniu do parków narodowych dyrektorzy tych parków.

Sektor turystyczny w ramach dokumentu rządowego pt. *Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku*³³ zobowiązał się do zachowania odpowiedniego podejścia do rozwoju funkcji turystycznych, tak by zwracać uwagę lokalnych społeczności na najważniejsze atuty przyrodnicze i kulturowe oraz by sprzyjać zachowaniu tradycyjnych wartości i zrównoważonemu rozwojowi. Ponadto przyjęto, że rozwój turystyki i produktów turystycznych wysokiej jakości może stać się głównym czynnikiem zapewniającym zrównoważony rozwój na obszarach należących do Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000. Tak więc poszerzanie wiedzy o tej sieci powinno być przedmiotem zainteresowania branży turystycznej.

32 Obszary te wymagają jeszcze formalnego wyznaczenia, a więc opublikowania ich listy w odpowiednim rozporządzeniu Ministra Środowiska.

33 Dokument przyjęty 26 IX 2008 r. przez Radę Ministrów, na wniosek Ministra Sportu i Turystyki.

CZĘŚĆ II

GOSPODAROWANIE NA OBSZARACH NATURA 2000 I W ICH SĄSIĘDZTWIE³⁴

Objęcie ochroną terenów włączonych do sieci Natura 2000 nie powoduje zaniku aktywności gospodarczej w ich obrębie, a na pewno działalności przyjaznej środowisku. Doświadczenie uczy, że powoływanie obszarów chronionych często taką działalność wręcz uaktywnia, pobudza przy tym do innowacyjnych rozwiązań. Jednak kierunki rozwoju obszarów Natura 2000 należy wytyczać świadomie, tak aby zachować wartości przyrodnicze tych obszarów i chronić to, co w nich najcenniejsze. Gospodarując, trzeba unikać konfliktów i minimalizować negatywne oddziaływania wiążące się z działalnością człowieka.

Najwięcej nieporozumień związanych z Naturą 2000 wynika z braku wiedzy o funkcjonowaniu nowego systemu ochrony przyrody i dotyczy możliwości użytkowania obszarów włączonych do sieci. Natura 2000 różni się od parków narodowych, rezerwatów i parków krajobrazowych, w których ochronie podlegają wszystkie zasoby przyrodnicze znajdujące się w ich granicach. Natomiast na obszarach Natura 2000 ochroną obejmuje się tylko określone gatunki i siedliska, a tym samym miejsca ich występowania oraz miejsca ważne dla ich prawidłowego funkcjonowania i zachowania w przyszłości. Obszary naturalne i ich otoczenie można wykorzystywać gospodarczo, przestrzegając określonych zasad zapobiegających powstawaniu nowych zagrożeń dla chronionych elementów przyrody.

Należy podkreślić, że wymogi co do ochrony przyrody w ramach sieci Natura 2000 nie są jednolite na wszystkich obszarach. Zróżnicowany reżim ochronny zależy bowiem od: specyfiki elementów podlegających ochronie, stanu przyrody w danym miejscu, rodzaju dotychczasowego użytkowania gospodarczego danego terenu. To wszystko decyduje o sposobie ochrony poszczególnych miejsc.

Jednak przyjęto założenie, że sama obecność człowieka i jego działalność gospodarcza mająca charakter zrównoważony nie powodują strat w przyrodzie i można je kontynuować. Dla rozwoju gospodarczego regionów z obszarami Natura 2000 ważne są oczekiwania mieszkańców i gości (np. turystów) kierowane do samorządów i ich partnerów gospodarczych. Oni to ostatecznie kreują funkcje regionów, często wymuszając nadmierne intensywne eksploatację zasobów, gdyż nie mają świadomości konsekwencji, jakie niosą takie działania. By unikać tego typu problemów, podstawą gospodarowania na obszarach Natura 2000 powinny być zasady zrównoważonego rozwoju w odniesieniu do działalności gospodarczej i innych sfer aktywności społecznej człowieka.

W kontekście sieci Natura 2000 zrównoważony rozwój należy rozumieć jako dążność do równego i trwałego dostępu społeczności kraju, poszczególnych regionów oraz społeczności lokalnych do wartościowego, czystego, bezpiecznego środowiska. Istnienie dobrze zorganizowanego systemu ochrony przyrody sprzyja spełnieniu tego celu. Warunkiem zaś jego osiągnięcia jest: dostosowywanie skali ingerencji w środowisko do jego naturalnej odporności na zanieczyszczenia i zakłócenia oraz do zdolności środowiska do odtwarzania zasobów naturalnych, a także zachowanie różnorodności biologicznej i krajobrazowej oraz zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego, m.in. zdrowych warunków życia ludzi.

Osiągnięcie zrównoważonego rozwoju wymaga godzenia różnych racji, zwłaszcza przy podejmowaniu decyzji. Ochrona przyrody jest tak ważna, że zagadnienia z nią związane należy rozpatrywać zarówno w wymiarze osobistym – jednostki, człowieka potrzebującego zdrowego środowiska, jak i w wymiarze ogólnospołecznym, gdy staje się one istotnym elementem strategii rozwoju.

³⁴ W części tej wykorzystano dwa e-szkolenia: J. Kamieniecka, W. Lenart, B. Wójcik, (E5) *Zrównoważony rozwój obszarów Natura 2000* oraz J. Kamieniecka i B. Wójcik przy współpracy W. Lenarta (E4) *Zagrożenia dla przyrody obszarów Natura 2000*. Portal „Natura 2000 a turystyka”. 2009.

Przygotowując nowe i wprowadzając w życie już przyjęte strategie (także programy lub określone projekty), należy uwzględniać fakt istnienia obszarów Natura 2000. Waga ochrony ich walorów powinna być tożsama w całej UE – na forum organizacji międzynarodowych, w wielkich firmach (koncernach), w średnich i małych przedsiębiorstwach, a także wśród samorządów lokalnych, grup społecznych i obywateli.

Dla ochrony obszarów Natura 2000 szczególne znaczenie mają lokalne strategie, np. w skali gmin. Powodzenie strategii regionalnych i programów rozwojowych zależy głównie od współpracy nad ich koncepcją, a potem od ich wdrażania przy udziale możliwie dużej grupy mieszkańców, instytucji i organizacji z danego terenu. Do samorządów należy skoordynowanie działań na rzecz zrównoważonego rozwoju, tak by wspierać ochronę wszystkich elementów sieci Natura 2000 występujących w zasięgu ich działania.

Trzeba sobie uświadomić, że chronienie gatunków i siedlisk w dużym stopniu pomaga zachować walory przyrodnicze istotne dla gospodarczych funkcji środowiska. Od nich zależą bowiem zasoby glebowe i wodne, korzystny klimat oraz cenne kompleksy leśne. Tereny atrakcyjne przyrodniczo podnoszą też wartość nieruchomości zlokalizowanych w ich sąsiedztwie. Jednak wiadomo, że nadmierna i niekontrolowana zabudowa doprowadzi do degradacji środowiska, a nieruchomości przestaną być atrakcyjne. Ponadto właśnie na obszarach chronionych ludzie mogą obcować z przyrodą, co jest ważne ze społecznego punktu widzenia i daje podstawy do rozwoju turystyki.

II.1. Uwarunkowania dla gospodarki na obszarach Natura 2000

Dla obszarów Natura 2000 należy proponować takie ścieżki rozwoju, które są przyjazne dla przyrody. Gospodarowanie na tych obszarach i w ich sąsiedztwie jest możliwe, jeśli uwzględnia się wrażliwość chronionej przyrody, czyli unika istotnych zagrożeń dla gatunków i siedlisk. W Polsce całkowite wykluczenie stałej obecności człowieka w takich miejscach jest możliwe na nielicznych i małych obszarach (przeważnie już chronionych jako rezerваты lub parki narodowe). Na większości terenów włączonych do sieci Natura 2000 jest dozwolone gospodarowanie zrównoważone z celami środowiskowymi i społecznymi. Ograniczenia są więc niewielkie.

Warto wiedzieć, że z powodu powołania obszaru Natura 2000 prowadzona wcześniej działalność, istniejące zagospodarowanie czy sposób wykorzystania terenu nie zmieniają się. Wcześniejsza działalność może być zatem kontynuowana, jeśli jest zgodna z przepisami dotyczącymi ochrony przyrody. Mamy przykłady dużych zakładów, które działają na granicy obszaru Natura 2000. Przez te obszary przebiegają też ruchliwe linie kolejowe i drogi oraz linie elektroenergetyczne, w ich granicach są przecież także wsie i miasta. Aby działalność społeczna i gospodarcza na obszarach Natura 2000 i w ich najbliższym sąsiedztwie nie wpływała negatywnie na chronione gatunki i siedliska, przede wszystkim trzeba unikać nowych zagrożeń. Każde planowane przedsięwzięcie należy oceniać z punktu widzenia wpływu na obszary Natura 2000. Określenie „każde” nie jest precyzyjne, ale wiadomo, że dotyczy przedsięwzięć, dla których wydaje się jakkolwiek zezwalającą na ich realizację decyzję administracyjną. Wówczas ocenę tego wpływu przeprowadza się w ramach procedury oceny oddziaływania na środowisko (OOS). Zobowiązania trzeba brać pod uwagę, planując rozwój różnych gałęzi i branż gospodarki. Dotyczy to również sektora turystycznego.

Wspomniana procedura OOS służy temu, by przed podjęciem decyzji zezwalającej na realizację przedsięwzięcia upewnić się, że jej potencjalne skutki środowiskowe, a w przypadku obszarów Natura 2000 skutki odnoszące się do chronionych gatunków i siedlisk, zostały dostatecznie przeanalizowane i ocenione.

Od czasu wstąpienia Polski do UE procedura OOS jest wymagana nie tylko przy planowaniu inwestycji, które ze względu na swój charakter i skalę od dawna wymagały takiej oceny, a więc zawsze znacząco oddziaływały na środowisko (grupa I) oraz inwestycji, które mogą znacząco oddziaływać (grupa II), ale także przy planowaniu inwestycji, które mogą znacząco oddziaływać na obszar Natura 2000, a nie są bezpośrednio związane z ochroną takiego obszaru lub nie wynikają z tej ochrony (grupa III). Dla przedsięwzięć grup I i II wpływ na gatunki i siedliska obszarów Natura 2000 również ocenia się, gdyż jest to obowiązkowym elementem szerokiej wielokierunkowej oceny. Dla przedsięwzięć grupy III nie przeprowadza się natomiast pełnej oceny oddziaływania na środowisko, a jedynie ocenę ograniczoną do badania wpływu na obszar Natura 2000. We wszystkich przypadkach istnieje

prawdopodobieństwo wystąpienia zagrożeń, więc ocenę powinni przeprowadzać doświadczeni przyrodniccy, uwzględniając warunki bytowania/występowania tych chronionych gatunków i/lub określonych siedlisk, które stanowiły podstawę włączenia danego terenu do sieci Natura 2000.

Zgodnie z procedurą należy przede wszystkim przeanalizować, czy planowane przedsięwzięcie nie zmniejszy populacji chronionych gatunków, zasięgu cennych siedlisk przyrodniczych i nie zmieni ich struktury lub nie spowoduje zaniku typowych dla nich gatunków. Działalność, która nie spowoduje zubożenia lub utraty różnorodności biologicznej może więc być realizowana, a ta która niesie ze sobą zagrożenia musi być eliminowana lub przynajmniej znacznie ograniczana. Trzeba jednak pamiętać, że zawsze istnieją alternatywne rozwiązania spełniające te same cele – jednak należy poddawać je takim samym ocenom.

Przepisy prawne dotyczące ochrony różnorodności biologicznej obszarów Natura 2000³⁵ zezwalają na realizację przedsięwzięć znacząco negatywnie oddziaływujących na ich przyrodę tylko w niewielu, ale ściśle określonych sytuacjach. Zrealizowanie przedsięwzięcia, mimo jego negatywnego wpływu na obszar Natura 2000 można rozważać, gdy wymaga tego nadrzędny interes publiczny³⁶. Są to następujące sytuacje:

- na obszarze Natura 2000 nie ma siedlisk i gatunków o priorytetowym znaczeniu – wówczas jest obowiązek zaplanowania i zrealizowania kompensacji przyrodniczej oraz trzeba poinformować Komisję Europejską o takim zdarzeniu;
- występują siedliska i/lub gatunki o priorytetowym znaczeniu, ale interes publiczny dotyczy ochrony zdrowia ludzi, bezpieczeństwa publicznego lub pozytywnych skutków o pierwszorzędym znaczeniu dla środowiska – wówczas również jest obowiązek zaplanowania i zrealizowania kompensacji przyrodniczej, ale decyzję o zezwoleniu na realizację przedsięwzięcia można podjąć dopiero po konsultacji z Komisją Europejską.

Inwestycje z sektora turystycznego nie są zaliczane do wymienionych kategorii przedsięwzięć, więc stwierdzenie negatywnego oddziaływania na gatunki i siedliska obszarów Natura 2000 i brak alternatywnych rozwiązań zwykle oznacza konieczność rezygnacji z przedsięwzięcia. Planowane inwestycje wymagające oceny w ramach procedury OoŚ muszą uzyskać opinię odpowiedniej Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska o tym, czy nie będą powodować skutków niekorzystnych dla obszaru Natura 2000, na którym (lub w jego pobliżu) są proponowane.

Nie tylko pojedyncze planowane przedsięwzięcia podlegają procedurze oceny ich potencjalnego wpływu na obszary Natura 2000. Podobne postępowanie, tzw. strategiczną ocenę oddziaływania na środowisko, przeprowadza się w odniesieniu do projektów dokumentów strategicznych³⁷. W tym postępowaniu również należy ocenić i wykazać potencjalny wpływ na przyrodę obszarów Natura 2000 i spójność sieci Natura 2000 realizacji zapisów tych dokumentów.

Skuteczna ochrona obszarów Natura 2000, a z drugiej strony możliwość godnego funkcjonowania społeczności żyjących na tych obszarach zależy w dużej mierze od jakości przeprowadzanych procedur OoŚ. Jakość tą podnosi proces konsultacji społecznych, gdyż niejednokrotnie przyczynia się do zlikwidowania błędów, znalezienia dodatkowych rozwiązań oraz sposobów zmniejszania szkodliwych oddziaływań, a także ogranicza potencjalne konflikty.

Pomimo różnych formalnych wymogów jest wiele możliwości pogodzenia rozsądnej, korzystnej środowiskowo działalności z zasadami ochrony walorów przyrodniczych sieci Natura 2000. Do osiągnięcia tego celu niezbędny jest roztropny, odpowiedzialny dialog wszystkich zainteresowanych stron.

35 Dyrektywa Rady Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej 92/43/EWG z 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (Dz.U. L 206 z 22.7.1992 z późn. zm.) oraz Ustawa o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004 r. (Dz. U. z 2004 r. nr 92 poz. 880 z późn. zm.).

36 O interesie publicznym można mówić, gdy przedsięwzięcie ma służyć długofalowemu efektowi ogólnospołecznemu lub jego beneficjentem jest szeroko rozumiane społeczeństwo.

37 Zgodnie z zapisami ustawy *Prawo ochrony środowiska* (z dnia 27 kwietnia 2001 r. – tekst jednolity: Dz. U. z 2008 r. nr 25, poz. 150, z późn. zm.) jako strategiczne należy traktować następujące dokumenty: koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, plany zagospodarowania przestrzennego (w tym miejscowe) oraz strategię rozwoju regionalnego, a także polityki, strategię, plany lub programy różnych dziedzin gospodarki opracowywane lub przyjmowane przez organy administracji, a wyznaczające ramy dla późniejszej realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko oraz których realizacja może spowodować znaczące oddziaływanie na obszar Natura 2000.

II.2. Aktywności gospodarcze przyjazne przyrodzie

Długa jest lista rodzajów działalności gospodarczej i społecznej, które można prowadzić na obszarach Natura 2000 i w ich sąsiedztwie. Te możliwe do prowadzenia aktywności muszą być przyjazne dla środowiska przyrodniczego. Przede wszystkim mogą wiązać się one z: rolnictwem i produkowaniem żywności, leśnictwem i ochroną środowiska, z lokalnym rzemiosłem i usługami, z zachowaniem dziedzictwa kulturowego oraz z turystyką. Dziedziny te omówiono dalej, a ostatniej z nich poświęcono także następny rozdział tej publikacji.

Wiele z tych dziedzin, szczególnie w połączeniu z turystyką, zdecydowanie wzmacnia rozwój lokalny i miejscowym społeczeństwom daje dużo satysfakcji, także ekonomicznej.

Rolnictwo

Rolnictwo intensywne nie jest przyjazne przyrodzie, natomiast to o charakterze ekstensywnym sprzyja zachowaniu zasobów przyrodniczych terenów rolniczych. W Polsce w wielu przypadkach są one ostojami dzikich roślin i zwierząt oraz stanowią cenne agroekosystemy. Sąsiedztwo łąk, pastwisk i tradycyjnie uprawianych pól rozdzielonych gęsto szerokimi miedzami, słabo zmeliorowanych, z pozostawionymi kępami roślinności śródpolnej, z podmokłościami i smugami roślinności niemal naturalnej jest nie tylko cenne z przyrodniczego punktu widzenia, ale tworzy interesujący mozaikowy krajobraz terenów wiejskich.

Typem rolnictwa szczególnie polecanym na obszarach Natura 2000 jest rolnictwo ekologiczne. W założeniu nie jest ono rolnictwem „zacofanym”. Przeciwnie, jest najnowocześniejszym systemem produkcji rolniczej. Oprócz doświadczenia dawnych pokoleń wykorzystuje najnowsze osiągnięcia nauki. Wbrew obiegowej opinii, nie jest to rolnictwo ekstensywne. Główna różnica w sposobie gospodarowania polega na tym, że zamiast środków agrochemicznych stosuje się naturalne (organiczne) i w większym stopniu pracę ludzi. Jest to produkcja z jednej strony tańsza (o koszty nawozów sztucznych i chemicznych środków ochrony roślin), a z drugiej strony droższa, gdyż jest bardziej pracochłonna i wymagająca głębszej wiedzy o procesach zachodzących w przyrodzie. Ale najważniejszy jest efekt. Plony są lepszej jakości, mają lepsze walory smakowe, choć często są niższe w sensie ilościowym. Rolnicy produkujący metodami rolnictwa ekologicznego i ci, którzy dopiero przedstawiają swoje gospodarstwa na ten sposób gospodarowania, uzyskują jednak pomoc w ramach programów rolnośrodowiskowych pod warunkiem, że ich gospodarstwa są regularnie kontrolowane i certyfikowane.

Czy pozostawienie przyjaznego dla sieci Natura 2000 krajobrazu kosztem mniejszych plonów i porzucenia szans na towarowość rolnictwa może się opłacać? Odpowiedź jest oczywista. W warunkach obecnej polityki rolnej UE za obniżanie produkcji i zmniejszanie intensywności gospodarowania (zwłaszcza ograniczanie chemizacji) otrzymuje się rekompensaty³⁸, a można otrzymać także dodatkową pomoc finansową w ramach programów rolnośrodowiskowych³⁹ za podjęcie się realizacji specjalnych działań na rzecz środowiska. Pomoc tą rolnicy otrzymują jako wynagrodzenie za podejmowanie się różnych (ściśle ustalonych) działań – m.in. na rzecz ochrony środowiska (zwłaszcza ochrony przyrody) i/lub ochrony krajobrazu wiejskiego – oraz jako zwrot poniesionych w związku z tym kosztów i rekompensatę za dochody utracone w wyniku zmniejszenia intensywności produkcji rolnej.

Realizacja programów rolnośrodowiskowych na obszarach Natura 2000 i w ich otoczeniu jest szczególnie zalecana. Część pakietów rolnośrodowiskowych (typy możliwych działań) jest nawet specjalnie adresowana do rolników z tych obszarów – ma na celu ochronę gatunków (głównie ptaków) i siedlisk na obszarach Natura 2000, zaś inne chronią te same walory przyrodnicze, ale poza tymi obszarami. Tereny, na których realizuje się takie programy stają się cenniejsze przyrodniczo, a więc bardziej atrakcyjne z turystycznego punktu widzenia.

³⁸ Nawet otrzymywanie podstawowych dopłat przez rolników jest uzależnione spełnieniem przez nich norm środowiskowych – określa się to jako spełnianie Wymogów wzajemnej zgodności (ang. *cross-compliance*).

³⁹ Programy rolnośrodowiskowe to jedna z form wsparcia dla rolników w UE, gdzie istnieją już od 1992 r., w Polsce od 2004 r. (akcesja do UE). Programy te są wdrażane w Polsce w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (PROW), koordynowanego przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, a wdrażanego przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Z turystycznego punktu widzenia ciekawe są programy rolnośrodowiskowe nastawione na ochronę rolniczych zasobów genetycznych, czyli na zachowanie starych ras zwierząt hodowlanych oraz dawnych tradycyjnych odmian roślin uprawnych i całych sadów ze starymi odmianami drzew owocowych. Gdy realizują je gospodarstwa agroturystyczne lub gospodarstwa sąsiadujące z gospodarstwami agroturystycznymi, turyści mogą zobaczyć niektóre ciekawe zwierzęta lub rośliny.

Jednak należy podkreślić, że działania rolnośrodowiskowe nie są łatwe, ponieważ wymagają fachowej pomocy doradców, którzy opracowują dla rolników plany rolnośrodowiskowe niezbędne do uzyskania pomocy finansowej, a niekiedy potrzebna jest też pomoc ekspertów przyrodników wykonujących specjalne dokumentacje przyrodnicze.

Wachlarz niekonwencjonalnych kierunków produkcji spożywczej jest bardzo szeroki. Pozostaje tylko określić, które z nich będą mogły rozwijać się na obszarach Natura 2000. Rodzajami działalności, które bez szkody dla sieci Natura 2000 mogą rozwijać się na terenach wiejskich zamiast innych form aktywności gospodarczej uciążliwej dla przyrody, mogą być przede wszystkim usługi i produkcja związana z szeroko rozumianym sektorem żywnościowym.

Rozwijając produkcję spożywczą na obszarach Natura 2000 i w ich sąsiedztwie trzeba jednak wykorzystywać gatunki rodzime, żyjące też dziko w naszym środowisku lub od dawna w Polsce zadomowione, a unikać gatunków obcych, gdyż część z nich może okazać się gatunkami inwazyjnymi, potencjalnie zagrażającymi naszej przyrodzie. Konieczna jest więc wcześniejsza ocena, istnieje bowiem niebezpieczeństwo przedostania się do środowiska niezagrożonych naturalną konkurencją zwierząt lub roślin, a także związanych z nimi drobnoustrojów. Należy również pamiętać, że w Polsce obowiązują przepisy, których podstawą jest konwencja międzynarodowa CITES, zabraniające przewożenia między krajami oraz handlu okazami zwierząt i roślin (lub ich częściami) gatunków zagrożonych wyginieciem.

Ważną dziedziną jest przechowalnictwo płodów i półfabrykatów rolnych – usługi z tego zakresu mogą być opłacalne i można je łączyć z różnymi kierunkami podstawowej działalności.

Jednym z niekonwencjonalnych kierunków produkcji związanych z rolnictwem i ogrodnictwem może być produkcja ziemi ogrodowej – pod warunkiem, że jest to produkcja na niewielką skalę i nie łączy się np. z pobieraniem torfu z miejsc bardzo cennych przyrodniczo.

Leśnictwo

Lasy pokrywają blisko jedną trzecią powierzchni Polski (29%), podobnie jak średnio w UE – gospodarowanie ich zasobami ma więc ogromne znaczenie dla ochrony różnorodności biologicznej Europy. Podstawowe znaczenie ma szerokie wprowadzanie zasad trwale zrównoważonej gospodarki leśnej, a więc zmierzającej do kształtowania struktury wiekowej i gatunkowej lasów w sposób odpowiadający przyrodniczym warunkom lokalnym oraz gwarantujący ich trwałość i produktywność. Duże znaczenie też ma ochrona ich najcenniejszych kompleksów – tych o charakterze naturalnym lub zbliżonym do naturalnego.

Leśnictwo to nie tylko domena dużego przedsiębiorstwa, jakim są Lasy Państwowe gospodarujące w dużym stopniu w sposób zrównoważony. Coraz więcej osób prywatnych w Polsce jest też właścicielami lasów, którymi muszą zarządzać i w nich gospodarować – ważne by prowadziły one swe działania zgodnie z zasadami zrównoważonego leśnictwa, a więc w sposób przyjazny przyrodzie i społeczeństwu, a tym samym turystyce. Dobrym przykładem w tym zakresie powinny być leśne kompleksy promocyjne, utworzone dla promocji zrównoważonej gospodarki leśnej, prowadzące ośrodki edukacji leśnej. Ośrodki te, podobnie jak ośrodki edukacji ekologicznej przy parkach narodowych i parkach krajobrazowych, prowadzą muzea przyrodnicze i stanowią dużą atrakcję turystyczną.

Z leśnictwem wiąże się też produkcja sadzonek drzew i innych roślin leśnych oraz choinek, które mogą mieć bardzo różnych odbiorców – jest to działalność, której mogą podejmować się właściciele lasów i gruntów rolnych.

Leśnicy z powodzeniem też potrafią wykorzystywać turystyczne funkcje lasu.

Rybacktwo śródlądowe

Na obszarach cennych przyrodniczo można prowadzić produkcję stawową ryb. Najczęściej hoduje się karpia, ale można także hodować inne gatunki. Ponieważ intensywne hodowla często jest niekorzystna dla środowiska, prowadząc produkcję rybacką lub zakładając nowe stawy należy mieć na względzie ochronę zasobów przyrody. Często stawy wykorzystuje się całkowicie lub częściowo jako łowiska dla amatorów wędkowania. Takie przedsięwzięcia bywają opłacalne, gdyż stanowisko wędkarskie z widokiem na niezmienną przyrodę jest niezwykle atrakcyjne.

Drobna produkcja przyjazna środowisku

Rolnictwo i leśnictwo nie są jedynymi podstawowymi funkcjami obszarów wiejskich cennych przyrodniczo. Poza nimi może to być też działalność produkcyjno-usługowa, która daje szansę na łączenie niezłych wyników ekonomicznych i sukcesu w zakresie konkurencyjności z wymaganiami jakie trzeba spełnić wobec obszarów sieci Natura 2000. Rzemiosło rodzinne jest formą szczególnie temu sprzyjającą. Mogą to być usługi i drobna wytwórczość oparte na wykorzystaniu surowców pochodzenia lokalnego, w tym często produkcja sezonowa określonych wyrobów. Zwłaszcza obiecujące są zakłady, które równocześnie z reklamą swych wyrobów promują sąsiedztwo obszarów cennych przyrodniczo – nawet jeśli odbywa się to wyłącznie na zasadzie skojarzenia w świadomości klienta miejsca pochodzenia produktu lokalnego z szerokim pojęciem regionu gdzie został wytworzony. Aspekt produktów regionalnych i lokalnych odgrywa coraz większą rolę.

Również wytwórcy tych produktów przestają być anonimowi – są tymi, którzy pracują we wspólnym otoczeniu. Ich towary są coraz częściej poszukiwane także i w Polsce, tacy producenci budzą zaufanie. Nie tylko Polakom znane jest już szeroko logo identyfikujące określone wyroby z obszarem Zielone Płuca Polski. Takie doświadczenia można i należy wręcz wykorzystać, gdy region kojarzy się z czystym, nieskażonym środowiskiem, a obszary Natura 2000 z pewnością dają taką szansę.

Specyficzną grupą produktów wymagającą „ekologicznej otoczki” są towary i usługi dla dzieci i osób chorych. Do tej grupy należą: żywność, przedmioty domowe, sprzęt sportowy i rekreacyjny oraz rehabilitacyjny, drewniane zabawki, a także produkcja wyrobów z wikliny. Swym kształtem, formą wyrazu czy w inny sposób mogą one przypominać o specyfice pobliskiego obszaru Natura 2000, spełniać rolę pamiętki z miejsca pochodzenia produktu.

Niedostatecznie wykorzystaną sferą produkcji i usług proekologicznych są różne zastosowania technologii ochrony środowiska. Do nich należy m.in. wytwarzanie różnego rodzaju dodatków, uzupełnień i urządzeń peryferyjnych do głównych urządzeń i instalacji. Klasycznymi przykładami są kompostownik oraz stelaż do kolektora słonecznego, ale może to być także stanowisko do obserwacji ornitologicznych. Lista jest długa, bo obejmuje liczne usprawnienia domowo-ogrodowe, instalacje i rozwiązania techniczne oszczędzające energię i wodę, wykorzystujące niektóre domowe odpady, ułatwiające poruszanie się bez większego wydatku energetycznego, oszczędzające paliwa i inne surowce, ograniczające zużycie środków czystości i wytwarzanie odpadów.

Ponadto modna jest prawdziwa sztuka ludowa oraz rękodzieło artystyczne wykorzystujące motywy krajobrazu lokalnego i rodzime surowce. Jako proekologiczne usługi traktowane też jest organizowanie plenerów lub wystaw, tradycyjnych obrządków i spotkań, ale i wypożyczanie sprzętu turystycznego do wędrowek bez samochodu.

Innym dobrym przykładem jest sprzedawanie w agroturystyce domowych produktów – np. konfitur, wypiekanych chlebów i ciast, własnych wyrobów garmażeryjnych, kiszonej kapusty i ogórków, marynat oraz miodu i jego produktów pochodnych.

Jak widać jest wiele rodzajów działalności, które można rozpocząć też dzięki niewielkim środkom finansowym. Będą one przyjazne środowisku, jeśli nie będą miały charakteru produkcji masowej, bo wtedy nie zaszkodzą one z pewnością przyrodzie chronionej na obszarach Natura 2000.

Usługi prośrodowiskowe

Tereny wiejskie to przyszłość polskiej energetyki odnawialnej, jednak skala jej przedsięwzięć nie może zagrażać tym elementom przyrody, które mamy chronić. Niektóre z form energetyki odnawialnej mogą stanowić duże zagrożenie, można więc realizować na terenach cennych przyrodniczo tylko wybrane z nich⁴⁰. Do nich zalicza się wykorzystanie odpadów rolnych i osadów ściekowych do produkcji energii w małych instalacjach, eksploatację niewielkich kolektorów słonecznych i pomp ciepła. To główne możliwości. Równie ważna jak produkcja energii jest fachowa instalacja tych urządzeń lub ich naprawa – usługi w tym zakresie mogą też być źródłem dochodu. Oferujący takie usługi powinni mieć pokazowe instalacje, służące przy okazji ochronie powietrza na obszarze Natury 2000.

Również do wykorzystania jest wiedza o tym, iż zwiększa się popyt na wyspecjalizowane usługi komunalne skierowane do osób fizycznych i małych firm. Podnosi się poziom dbałości o estetykę otoczenia domostw, a więc rozwijają się szeroko rozumiane usługi porządkowe i utrzymujące zieleń. Zapotrzebowanie na takie usługi często tworzą ludzie osiedlający się na obszarach wiejskich w sąsiedztwie cennej przyrody, a którzy przenoszą się tam z miast. Sprostanie ich wymaganiom może być źródłem zarobkowania dla miejscowej ludności z korzyścią dla właściwego zagospodarowania terenu. Tu bowiem fachowcy są szczególnie potrzebni.

Zwiększa się także zapotrzebowanie na specjalistyczne i pomocnicze kadry ochrony środowiska. Spełnienie unijnych wymogów dotyczących ochrony środowiska jest obligatoryjne, a nie jest to łatwe. Potrzebne są więc coraz liczniejsze kadry, które umożliwią samorządom i służbom ochrony środowiska wywiązywanie się z coraz szerszych zobowiązań.

Obszary Natura 2000 powinny być też źródłem czystej i zdrowej wody oraz miejscami o czystym i zdrowym powietrzu, dlatego prace związane z ograniczaniem zanieczyszczeń w ich obrębie i otoczeniu są szczególnie ważne. Na obszarach przyrodniczo cennych bardzo istotne są działania z zakresu aktywnej ochrony przyrody – renaturyzacyjne i podtrzymujące trwałość procesów naturalnych – one również generują zapotrzebowanie na nowe kadry.

⁴⁰ Szczególne zagrożenie mogą stanowić wiatraki ustawione w pobliżu obszarów „ptasich” Natura 2000 i na szlakach ich przelotów. Również stopnie wodne stawiane dla produkcji energii będą wprowadzały zagrożenia dla środowiska przyrodniczego tam, gdzie chroni się ekosystemy wodne i nadbrzeżne.

Rośnie grupa towarów i usług proekologicznych, co wiąże się z postępującymi w tym duchu zmianami naszego stylu życia. Pod tym względem różnorodność potrzeb i możliwości ich zaspokajania przez przedsiębiorców i usługodawców wrażliwych na ochronę środowiska jest największa. Pomysł na to jaką podjąć działalność wywodzą się z wnikliwej obserwacji zmian w stylu konsumpcji i zachowań. Okazuje się, że nie tylko zdanie ekologów, ale też doświadczenia i przemyślenia wielu ludzi stopniowo rozszerzają zainteresowania przedmiotami i usługami, które można zaliczyć do ekologicznych. Wzrasta więc w Polsce liczba osób uprawiających „ekologiczne zajęcia”, nie tylko w wolnym czasie na wakacjach. Są to niektóre formy sportu (dyskusyjny golf⁴¹), osobiste kontakty z przyrodą, opiekowanie się zwierzętami, zbliżone do naturalnego uprawianie roślin (nie tylko we własnym ogródku). Trwa też moda na naturalne surowce i prostą ich obróbkę. Do tego potrzeba sporo sprzętu, który można zaliczyć do grupy wyrobów ekologicznych. Taki sprzęt łatwiej wytwarzać, przechowywać i naprawiać na wsi. Dobrym pomysłem mogą okazać się też hotele dla zwierząt domowych oraz stajnie dla koni, których właścicielami coraz częściej stają się mieszkańcy miast, którzy nie mają warunków by trzymać je blisko swojego miejsca zamieszkania.

Wśród dziedzin, które można rozwijać na obszarach Natura 2000 i w ich sąsiedztwie są usługi prozdrowotne o charakterze stacjonarnym, np. produkcja preparatów i środków spożywczych oraz higienicznych, atestowanych jako przydatnych w profilaktyce leczniczej, leczeniu i rehabilitacji, a także świadczenie usług wiążących się z opieką zdrowotną dla okolicznych mieszkańców czy nad ludźmi starymi lub przewlekle chorymi spoza regionu. Sąsiedztwo obszarów cennych przyrodniczo jest często pożądane, podnosi rangę takich obiektów, a pośrednio przyczynia się do zagospodarowania ekstensywnego, zgodnego z założeniami sieci Natura 2000. Dużą więc szansę na osiągnięcie sukcesu mają ośrodki typu „zdrowie i przyroda” łączące atrakcyjną lokalizację z zabiegami przyrodolecznymi, kosmetycznymi, rehabilitacyjnymi. Ponieważ społeczeństwo Europy (także Polski) szybko starzeje się, wkrótce będą potrzebne nowe tego typu obiekty, które na pewno będą mogły powstawać w sąsiedztwie obszarów Natura 2000.

Ochrona dziedzictwa kulturowego

Ważną funkcją, która wręcz powinna rozwijać się na obszarach sieci Natura 2000, jest zachowanie krajobrazu kulturowego i obiektów zabytkowych. Trwała ochrona krajobrazowych kompozycji przestrzennych zawierających elementy kulturowe wspiera poczucie tożsamości kulturowej mieszkańców i jednocześnie podnosi też atrakcyjność turystyczną tych terenów. Wiele obszarów Natura 2000 lub terenów blisko z nimi sąsiadujących posiada dobra kulturowe o wysokiej randze, choć często są one w złym stanie. Trzeba o nie zadbać i w miarę możliwości wykorzystywać w ofertach turystycznych łączących aspekty przyrodnicze i kulturowe. Istnieje bowiem ścisła współzależność między kontekstami przyrodniczym a kulturowym obszaru oraz między jego infrastrukturą a frekwencją turystyczną obecną i potencjalną.

Turystyka

Ochrona walorów przyrodniczych i kulturowych to również ochrona walorów turystycznych. Trzeba jednocześnie zdawać sobie sprawę z tego, że istnieje konflikt interesów między ochroną obszarów Natura 2000 a ich udostępnianiem, m.in. dla turystów. Udostępnianie przyrody i inwestycje związane z sektorem turystycznym nie mogą wprowadzać znaczących negatywnych zmian w środowisku. Skala powstających w związku z tym konfliktów bywa różna na różnych obszarach i zależy od wrażliwości siedlisk i gatunków oraz od form turystyki i jej intensywności oraz sezonowości.

Planując rozwój turystyki należy pamiętać, że obszary Natura 2000 różnią się pod względem dotychczasowego statusu ochronnego oraz chronionych elementów. Ochrona różnych gatunków i siedlisk o odmiennej wrażliwości często wymaga diametralnie innego podejścia do zagadnień turystyki i rekreacji. Obszary szczególnie wrażliwe z przyrodniczego punktu widzenia to obszary górskie, bagienne i wybrzeża morskie – część z nich jest również obszarami szczególnie interesującymi dla sektora turystycznego.

⁴¹ Golf jest dyskusyjny ze środowiskowego punktu widzenia – tworzenie pól golfowych to silne przekształcenia środowiska, a ich utrzymanie i pielęgnacja wiąże się z dużym zużyciem wody, energii i herbicydów.

W tym miejscu warto podkreślić, że wiele inwestycji związanych z sektorem turystycznym zawsze (lub gdy są dużej skali) podlega procedurze oceny oddziaływania na środowisko, niezależnie od miejsca ich realizacji – zarówno na obszarach Natura 2000, jak i poza nimi. Są to następujące inwestycje⁴²:

- trasy narciarskie, bobslejowe, wyciągi narciarskie i urządzenia towarzyszące;
- stadiony dla nie mniej niż 5000 osób;
- ośrodki wypoczynkowe lub hotele umożliwiające pobyt nie mniej niż 100 osób, poza obszarami miejskimi wraz z towarzyszącą infrastrukturą;
- stałe pola kempingowe lub karawaningowe umożliwiające pobyt nie mniej niż 100 osób;
- parki rozrywki o powierzchni nie mniejszej niż 5 ha;
- zespoły zabudowy usługowej na terenie o powierzchni nie mniejszej niż 2 ha, centra handlowe i usługowe na terenie o powierzchni nie mniejszej niż 1 ha lub o powierzchni użytkowej nie mniejszej niż 1 ha, wraz z towarzyszącą infrastrukturą;
- garaże lub parkingi samochodowe lub zespoły parkingów dla nie mniej niż 100 samochodów ciężarowych lub 300 osobowych;
- lotniska o długości pasa startowego poniżej 2000 m lub lądowiska helikopterów;
- kolejki linowe wraz z towarzyszącą infrastrukturą;
- przystanie śródlądowe i morskie zapewniające miejsca do cumowania dla nie mniej niż 50 statków, z wyjątkiem przystani o długości nabrzeża nieprzekraczającej 80 m;
- strzelnice.

Oczywiście w ocenach tych zagadnienie potencjalnego wpływu wymienionych inwestycji na obszary Natura 2000 również trzeba oceniać.

Natomiast spośród pozostałych przedsięwzięć za istotne dla oceny ich wpływu na przyrodę obszarów Natura 2000 należy uznawać te inwestycje, które:

- proponuje się realizować bezpośrednio na obszarach Natura 2000;
- intensywnie mogą oddziaływać na obszary Natura 2000, choć będą poza nimi (do 5 km);
- mogą wpłynąć na zaburzenie powiązań funkcjonalnych terenu objętego realizacją przedsięwzięcia z obszarem Natura 2000 (np. realizowane w górze rzeki, której środkowy lub dolny bieg objęto ochroną w ramach sieci Natura 2000);
- mogą powodować oddziaływania skumulowane w wyniku równoległej realizacji innych przedsięwzięć, choć w wypadku ich odrębnej realizacji zapewne nie wystąpiłyby znaczące negatywne oddziaływania.

Poza działalnością ściśle inwestycyjną warto wskazać na gospodarowanie w znacznie łagodniejszej formie i skali, a możliwe do zaproponowania w regionach z obszarami Natura 2000. Z turystyką ściśle wiąże się zagadnienie oferowania i spożywania posiłków, a w sąsiedztwie obszarów chronionych i cennych przyrodniczo spędzanie czasu przy posiłkach może spotkać się z szerszym zainteresowaniem niż w innych warunkach. Gastronomia wraz z jej kulturowym otoczeniem to duża szansa dla wielu miejsc. Połączenie tradycji miłego biesiadowania z możliwością przebywania w ciekawej okolicy i z dostępem do żywności o niepowtarzalnej jakości jest atrakcyjne dla wielu osób. Należy zauważyć, że tereny o mało zmienionej przyrodzie są źródłem wielu brakujących nam składników. Trzeba się tylko nauczyć je wykorzystywać, nie robiąc tej przyrodzie krzywdy. Przykłady tego typu inicjatyw można spotkać w wielu miejscach, przede wszystkim we Francji i Włoszech, gdzie cieszą się one dużym powodzeniem.

Ciekawą ofertą jest też połączenie agroturystyki z prowadzeniem gospodarstwa ekologicznego – to może też zwiększać opłacalność agroturystyki. Klienci takiej formy spędzania wolnego czasu często poszukują bowiem żywności wyprodukowanej metodami ekologicznymi. Ważna jest dla nich informacja o certyfikowaniu produkcji żywności. Serwowane posiłki sporządzane ze składników produkowanych w takim gospodarstwie zwykle są dużą atrakcją dla gości, nawet jeśli są droższe.

⁴² Wg Rozporządzenia Rady Ministrów z 9 XI 2004 r. w sprawie określenia przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko oraz szczegółowych uwarunkowań związanych z kwalifikowaniem przedsięwzięcia do sporządzenia raportu o oddziaływaniu na środowisko (Dz. U. Nr 257, poz. 2573 z późniejszymi zmianami).

II.3. Aktywność społeczna

Dla utrwalania proekologicznych form gospodarki trzeba promować racjonalne, korzystne dla wszystkich stron kojarzenie ochrony przyrody i aktywności społeczeństwa w obrębie i w otoczeniu obszarów Natura 2000. Powinno to następować dzięki świadomemu działaniu samorządu gminnego, czasami także powiatowego, w porozumieniu z instytucjami zarządzającymi siecią obszarów Natura 2000. Dlatego w gminach, w których obszary Natura 2000 zajmują znaczne powierzchnie, należy uaktywnić komisje ochrony środowiska. Powinny one nie tylko aktywnie uczestniczyć w pracach nad planami ochrony tych obszarów, ale też podejmować działania o charakterze promocyjnym lub koordynacyjnym na rzecz zrównoważonego rozwoju ich gmin. Ważne jest, aby działania te skutkowały harmonijnym łączeniem aktywności gospodarczej mieszkańców z potrzebami ochrony walorów przyrodniczych obszarów Natura 2000, których europejska ranga była powodem włączenia tych obszarów do sieci Natura 2000 w Polsce.

Eksponowanie wartości przyrodniczych pomaga w budowaniu tożsamości gminy i jej mieszkańców metodą bezkonfliktową.

W procesach podejmowania decyzji niezwykle ważny jest udział społeczności lokalnej, ponieważ możliwości budzą zapał i sprzyjają aktywnym, pozytywnym postawom. Nie powinna go ostudzić świadomość ograniczeń wynikających z potrzeby ochrony środowiska oraz przestrzegania zasad zrównoważonego rozwoju.

Planując przyszłość społeczności lokalnych trzeba brać pod uwagę ochronę środowiska, w tym sieć Natura 2000. Należy to uwzględnić z własnej inicjatywy, sporządzając akty prawa miejscowego (poczynając od miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego), tak aby uniknąć sytuacji, w których decyzje są narzucane z zewnątrz. W pierwszej kolejności trzeba poświęcić uwagę strefie buforowej otaczającej obszary Natura 2000 (o szerokości 1–2 km). Z ustaleniami co do samych obszarów Natura 2000 należy poczekać do czasu, gdy będą sporządzone plany ochrony lub plany zadań ochronnych poszczególnych obszarów Natura 2000. Skuteczność działań zmierzających w kierunku zrównoważonego rozwoju zależy od liczby instytucji i mieszkańców gmin związanych z obszarami Natura 2000 zaangażowanych w takie poczynania.

Bardzo istotnym warunkiem powodzenia tych wszystkich działań jest odpowiedni poziom świadomości mieszkańców. Potrzebna jest skuteczna edukacja i informowanie różnych grup mieszkańców obszarów przyrodniczo cennych, w tym z obszarów Natura 2000. Dużą rolę mogą odegrać nauczyciele, którzy powinni uczyć młodzież szacunku do przyrody oraz odpowiednich zachowań, tak by maksymalnie ograniczać negatywne oddziaływania na przyrodę.

CZĘŚĆ III

TURYSTYKA W REGIONACH CENNYCH PRZYRODNICZO⁴³

III.1. Trendy

Od początku rozważań nad kwestią rozwoju turystyki na obszarach chronionych nasuwa się wiele pytań odnoszących się do wzajemnych relacji między gospodarką turystyczną a zasadami turystycznego wykorzystywania zasobów przyrody. Mimo pozornej sprzeczności interesów, jest możliwe budowanie pozytywnego klimatu dla rozwoju turystyki również w Europejskiej Sieci Obszarów Chronionych Natura 2000. Temu przekonaniu (tezie) sprzyjają następujące argumenty:

Po pierwsze, obszary te nie są wyłączone spod użytkowania turystycznego, podobnie jak inne tereny chronione. Jedynie w niektórych rezerwatach przyrody lub w niewielkich częściach parków narodowych stosowanie zasad ścisłej ochrony rodzi takie ograniczenia. Zatem koncepcja ochrony rzadkich i zagrożonych wyginięciem gatunków i siedlisk oraz inne nowe wymogi ochrony środowiska nie ograniczają działalności człowieka, jak błędnie się uważa. Ponadto nigdzie gospodarka nie „stała się” i turystyka się nie „zawaliła” z powodu powołania obszarów Natura 2000.

Po drugie, turystyka jest specyficzną formą użytkowania środowiska przyrodniczego, która powinna dostrzegać ochronę terenów przed dewastacją i biologicznym zubożeniem jako kolejną szansę na zachowanie tych cennych cech przyrody, które uznaje się za atrakcyjność danego regionu. Dzięki zinwentaryzowaniu cennych w skali Europy osobliwości przyrodniczych turystyka czerpie nowe inspiracje dla rozwoju, wzbogacania oferty i pozyskiwania nowych klientów.

Po trzecie, użytkowanie środowiska przyrodniczego przez turystykę to przede wszystkim gospodarowanie jego zasobami, aby korzyści były zarówno po stronie turystów (klientów), jak i sektora usług turystycznych (w postaci efektów ekonomicznych).

Po czwarte, europejski wymiar ochrony różnorodności biologicznej sprawia, że bogactwo przyrodnicze danego kraju staje się czynnikiem współdecydującym o jego atrakcyjności. Unikatowość, wielość i przestrzenne rozmieszczenie gatunków budują rangę konkurujących destynacji turystycznych.

Trendy obserwowane nie tylko w Europie wskazują, że turyści coraz częściej poszukują miejsc i obiektów przyjaznych środowisku, a także atrakcji zbudowanych z wykorzystaniem unikatowości przyrody, ale i odpowiedniej do tego obsługi. Uznanie więc Natury 2000 za szansę rozwijania zainteresowań klienta, wzbogacania treści produktów turystycznych i tworzenia kolejnych nowych, tzw. zielonych miejsc pracy, to minimum potrzebne do wyznaczenia sposobów utrwalania sukcesu europejskiej turystyki.

III.2. Dylematy i wyzwania

Nie ma wątpliwości, że Natura 2000 to przede wszystkim nazwa obszarów ochrony siedlisk i gatunków, występujących również w regionach turystycznych. Jednak z definicji obszar Natura 2000 regionem turystycznym nie jest. Ale czyż nie może nim być? Jakie więc oblicze turystyczne mogą mieć obszary Natury 2000?

⁴³ W części tej wykorzystano e-szkolenie: J. Kamieniecka, J. Majewski, (E6) *Proekologiczny produkt turystyczny*. Portal „Natura 2000 a turystyka”. 2009.

Pytanie to rodzi kolejne dylematy:

- Czy Natura 2000 może stać się nową marką w turystyce, skoro jest ważna, a przyroda modna?
- Czy Natura 2000 ma być celem zarezerwowanym dla ekoturystyki wyspecjalizowanej w podpatrywaniu przyrody, a tylko ciekawostką dopełniającą atrakcje innych form turystyki?
- Czy podstawą rozwoju turystyki mogą być produkty turystyczne:
  - szczególnej treści (poznawanie przyrody),
  - wysokiej jakości ekologicznej (opatrzone ekocertyfikatem),
  - koniecznie wychodzące poza tradycyjną ofertę turystyczną wykorzystującą walory środowiska: czyste powietrze i wody, urozmaicony krajobraz, ciszę i wolną od zabudowy przestrzeń w kierunku eksponowania celów i elementów ochrony różnorodności biologicznej danego obszaru Natura 2000?
- Czy Natura 2000 może i ma stanowić nowy atrybut polskich rajdów konnych, spływów, szlaków rowerowych, wczasów na wsi, wypraw ornitologicznych i innych form chętnie zaliczanych do ekoturystyki?
- Czy uwzględnianie Natury 2000 w ofercie i promocji turystycznej może odbywać się bez faktycznego aktywnego udziału gospodarki turystycznej w ochronie obszarów tej sieci?
- Czy turystyka, wykorzystując zasoby przyrody, nie powinna dawać większego – w praktyce – świadectwa nie tylko deklaracyjnego, ale prawdziwego zaangażowania się w ochronę polskiego i europejskiego dziedzictwa przyrodniczego?

Pytania te dotyczą turystyki w ogóle, ale mają szczególny wymiar w odniesieniu do turystyki na poziomie lokalnym, gdzie osobliwość przyrody staje się rdzeniem produktu niepowtarzalnego, występującego na niewielkim obszarze, w konkretnym wręcz miejscu, do którego dotarcie wskazuje logo znane w skali europejskiej.

Aby nie mnożyć dylematów przyjmijmy, że są to raczej wyzwania dla sektora turystycznego. W XXI w. respektowanie wymogów ochrony środowiska, w tym przyrody obszarów Natura 2000, to nie tylko praworządność, ale kolejny krok na drodze wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju. Wspieranie przez turystykę ochrony przyrody jest kierunkiem działalności korzystnym dla przyrody oraz dla rozwoju funkcji turystycznych regionów, a w ślad za tym – dla poziomu życia ich mieszkańców i ich gości.

III.3. Turystyka proekologiczna

Turystyczne użytkowanie obszarów Natura 2000 wobec faktu nadrzędności ich funkcji ekologicznych nad gospodarczymi jest nowym wyzwaniem dla organizatorów turystyki, zwłaszcza dla tych, którzy są jednocześnie gospodarzami terenu. Właśnie oni powinni stać na straży zasobów regionalnych i zachowania ich walorów dla trwałego rozwoju społeczno-gospodarczego.

W turystyce rozwijanie działalności gospodarczej polega na tworzeniu z zasobów przyrody o walorach turystycznych takiego produktu, który da się sprzedać za konkretną cenę jako pakiet dóbr i usług. Warto wiedzieć, że produkt turystyczny – w odróżnieniu od innych rodzajów produktów (artykułów kupna-sprzedaży) – to zestaw dóbr i usług kupowanych tylko częściowo w miejscu zamieszkania (w pobliskim biurze podróży, przez internet), w trakcie podróży (po drodze), ale przede wszystkim na miejscu, gdzie został stworzony. Produkt turystyczny jest konsumowany w regionie lub w miejscowości turystycznej mającej te cechy (walory), które wraz z urządzeniami i usługami zostały ujęte w różne pakiety i jako takie są oferowane turystom.

Produkt turystyczny jest konsumowany w miejscu jego wytworzenia.

Jak więc budować produkt turystyczny w regionie jego wytworzenia i konsumpcji, gdy przynajmniej część terenu stanowią obszary Natura 2000?

Budowanie proekologicznego produktu turystycznego wymaga respektowania uwarunkowań przyrodniczych i rzetelnej wiedzy o środowisku. Należy pamiętać, że środowisko przyrodnicze danego terenu, regionu, miasta, wsi czy inaczej wydzielonego obszaru, tylko w części – dzięki swym walorom (rekreacyjnym, wypoczynkowym) atrakcyjnym dla turysty – stanowi naturalną bazę rozwoju zainteresowań i usług turystycznych, natomiast zawsze pełni funkcje ekologiczne. Ponadto prawo dostępu do jego zasobów mają też inne gałęzie gospodarki.

Zasoby naturalne, kulturowe, baza materialna (noclegowa, gastronomiczna, transport itp.) oraz kadry – ich zdolności i aktywność, sprawna organizacja i elastyczność, to składowe potencjału rozwojowego turystyki danego regionu. W skali lokalnej potencjał zwykle decyduje o rozwoju usług i napływie turystów. Bywa, że turyści wybierają konkretne miejsca nie ze względu na osobliwości przyrody, lecz z powodu charakterystycznej atmosfery, solidności obsługi; takie zasoby trudno jednoznacznie zinwentaryzować. Ale to właśnie tego typu cechy decydujące o wyborach turystów uznaje się za walory turystyczne regionu, jego środowiska przyrodniczego, kulturowego, obiektów i usług składających się na całość oferty spędzenia czasu wolnego w danym miejscu.

Waloryzacja nie jest procesem łatwym, bo zmierza do wyłonienia tylko tych zasobów, które mają rzeczywiście znaczenie dla atrakcyjności turystycznej; zmusza do odrzucenia tych, które tej atrakcyjności nie budują, a wręcz ją obniżają, np. zły stan sanitarny środowiska. Do przeprowadzenia waloryzacji jest niezbędna głęboka wiedza o tym, co i w jakim stopniu stanowi atrakcję turystyczną, co jest niezbędne turyście, a co tylko przydatne, i co mu przeszkadza. W odniesieniu do poszczególnych komponentów środowiska przyrodniczego trzeba wiedzieć, jakie: las, woda, powietrze, żywność, obiekty i zachowania praktykowane w danym środowisku są poszukiwane przez turystów.

Znajomość tych wymagań jest poważnym wyzwaniem dla organizatorów turystyki. Dlatego muszą oni korzystać z wiedzy przyrodników, ekologów, specjalistów ochrony środowiska, gdyż nawet najbardziej kompleksowy opis geograficzny regionu nie wystarcza. Walorami decydującymi są nie tyle piękny krajobraz, a w nim cisza i spokój lub dobry dojazd i wygodne hotele, lecz czyste plaże i kąpieliska, wolne od spalin powietrze, bezpieczne wody pitne i żywność, zdrowe warunki zamieszkania.

Z poszukiwanych atrakcji na pierwszy plan wysuwają się ponadstandardowe oferty poznania specyfiki lokalnej przyrody. Rzadkie zjawiska, rewiry niedostępne dla wszystkich są coraz częstsze wśród ofert turystycznych. Wobec takich trendów przy waloryzacjach turystycznych **należy brać pod uwagę, jaką wagę na rynku turystycznym mają nowe przyrodnicze elementy produktów turystycznych, jak nowo zinwentaryzowane osobliwości przyrody wzmacniają atrakcyjność regionu.** Takim atutem są obszary Natura 2000 chroniące to, co w ostatnich latach zbadano, opisano i zdefiniowano jako bogactwo różnorodności biologicznej danego miejsca i kraju.

Rzadkie gatunki i siedliska, które można podziwiać na obszarach Natura 2000 to nowy turystyczny walor danego regionu – walor o randze europejskiej.

III.4. Turysta przyrodnik

Aby dobrze wykorzystać zasoby obszarów zaliczonych do sieci Natura 2000, trzeba poznać ich potencjalnych gości, zatem zadajmy sobie pytania:

- Dla kogo Natura 2000 może być interesująca? Kim są miłośnicy turystyki przyrodniczej?

Badania motywacji podróżowania⁴⁴ wskazały, że turystyka wykorzystująca zasoby przyrodnicze bywa: przypadkowa, skupiona na środowisku, popierająca, zaangażowana, ekologiczna. Za tymi określeniami kryją się różni turyści, np. po prostu doceniający piękno przyrody, tacy, dla których jest ona głównym motywem podróży, po udzielających jej ochronie wsparcia finansowego lub podejmujących własne działania na rzecz ochrony środowiska.

⁴⁴ Wg M. Łabaja (2003) *Turystyka ekologiczna (ekoturystyka)* [w:] *Turystyka rekreacyjna oraz turystyka specjalistyczna*, red. T. Burzyński, M. Łabaj, Eurecna, Warszawa.

Najbardziej wymagającymi są uczestnicy turystyki ekologicznej, którą raczej należy nazwać proekologiczną lub zrównoważoną, jako uprawianą ze znajomością przyrody i praw do jej zasobów przyszłych pokoleń, potrzeb współczesnej gospodarki oraz aspiracji mieszkańców regionów cennych przyrodniczo.

- Jak turyści przyrodnicy spędzają czas, czego oczekują od świadczących usługi?

Do najbardziej popularnych preferencji (40–50%) należą⁴⁵: spokojny wypoczynek na łonie przyrody, spacer w lesie, podziwianie krajobrazu, tzw. spacer estetyczne, wędrówki piesze bez określonego celu. Następne w kolejności (20–40%) są: wędrowanie po górach, zbieranie darów przyrody (grzybów, jagód), przełajowe wędrówki piesze, spotkania towarzyskie w przyrodzie (np. pikniki), żeglowanie (śródlądowe i morskie), wędrówki wodne po rzekach i jeziorach z biwakowaniem, samotnicze i rodzinne wędrówki z namiotem, obserwacje przyrody (fotografowanie, nagrywanie odgłosów). Dalej są preferowane (kilkanaście procent): wędrówki narciarskie po górach, kajakarstwo i wioślarstwo, zwiedzanie parków narodowych, wędrówki narciarskie na niżu, przełajowe rajdy i wędrówki rowerowe lub jeździectwo bez określonego celu, zaś tylko 3 % stanowią zajęcia dobrowolne na korzyść przyrody (sadzenie drzew, sprzątanie śmieci).

Niektóre zachowania wynikają wprost z pobytu – po prostu mają miejsce w środowisku przyrodniczym, którego zasoby nie odgrywają pierwszorzędnej roli w okazywanych preferencjach. Można jednak bez większych badań sugerować organizatorom turystyki w obszarach Natura 2000, że moda na ekoturystykę idzie w parze z pogłębianiem zainteresowań osobliwościami przyrody, klientów ofert niekoniecznie strictly przyrodniczych, więc dokonana ponad 10 lat temu typologia zachowań nie traci aktualności. Klientów, którzy preferują takie zachowania, należy szukać wśród m.in. amatorów spotkań z nietoperzami, łosiami lub wycieczek botanicznych i ornitologicznych.

Turysta, nawet ten tylko podziwiający krajobraz przez okno w trakcie podróży, to gość w przyrodzie, przybysz do domu zbudowanego przez naturę.

III.5. Formy turystyki przyjazne środowisku

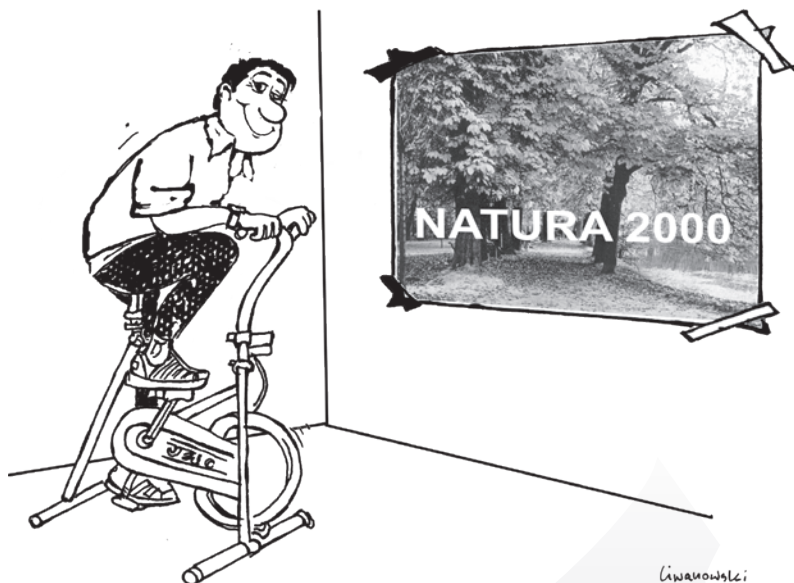
Turystyka przyrodnicza to najczęściej poznawanie świata roślin i zwierząt, choć są też amatorzy okazów przyrody nieożywionej. Obsługa turystów na obszarach Natura 2000 pozostanie w kompetencji biologów, szczególnie botaników i ornitologów.

Wycieczki botaniczne – to znana forma zwiedzania lasów, parków narodowych i krajobrazowych, parków i ogrodów botanicznych, sadów i ogrodów. Polega na podziwianiu, rozpoznawaniu, fotografowaniu i klasyfikowaniu roślinności. Obserwacje ptaków (*bird watching* – „ptasiarstwo”) – to obecnie najbardziej popularna forma podglądania dzikiej przyrody, często w miejscach chronionych, stąd podlega istotnym ograniczeniom co do tras, liczby uczestników i terminarza okresów ochronnych. W obu przypadkach jest zalecana obsługa przewodnika – interpretatora przyrody.

Z turystyką „w naturze” wiążą się różne formy turystyki aktywnej. Do niej zaliczają się takie formy, które wykorzystują tereny otwarte dla wędrówek lub pobytów turystycznych. Jednak na obszarach chronionych należy dopuszczać tylko takie formy turystyki, które wykorzystują przyjazne dla środowiska sposoby poruszania się turystów. Priorytetem staje się turystyka rowerowa, konna, kajakowa oraz żeglarska itp., a trzeba eliminować motorowodną, samochodową i zbiorową w wieloosobowych grupach.

Eliminacji lub przynajmniej ograniczeniu muszą podlegać zachowania zakłócające funkcjonowanie przyrody, czyli: hałas, zaśmiecanie, zbaczanie ze szlaków, zrywanie roślin i płoszenie zwierzęcy. Nawet najbardziej popularne zwiedzanie – rowerowe musi być przemyślane pod kątem negatywnych oddziaływań na środowisko przyrodnicze.

⁴⁵ Wg A. Krzymowskiej-Kostrowickiej (1997) *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, PWN, Warszawa.

III.6. Ekopresiębiorstwa turystyczne

Turystyczne wykorzystanie walorów obszarów chronionych zawsze wiąże się ze spełnieniem dodatkowych warunków, zwłaszcza przez prowadzących działalność gospodarczą. Od przedsiębiorstw turystycznych wymaga się dopasowania ich działalności do wymogów prawidłowego postępowania według ogólnoeuropejskich zasad odnoszących się do gospodarowania w sieci obszarów Natura 2000. Warunki gospodarczego wykorzystywania obszarów Natura 2000 w Polsce reguluje ustawa o ochronie przyrody (art. 33–37) oraz dyrektywa „siedliskowa” (art. 2 i 6).

Podstawową zasadą – tzn. stosowaną jako konieczną – jest by nie podejmowano działań mogących w znaczący sposób pogorszyć stan siedlisk przyrodniczych oraz siedlisk gatunków roślin i zwierząt, a także w znaczący sposób wpłynąć negatywnie na gatunki, dla których ochrony został wyznaczony dany obszar.

Na obszarach Natura 2000 nie podlega ograniczeniu działalność związana z utrzymaniem urządzeń i obiektów służących bezpieczeństwu przeciwpowodziowemu oraz działalność gospodarcza, rolna, leśna, łowiecka i rybacka, a także amatorski połów ryb, jeżeli nie zagrażają one zachowaniu najważniejszych walorów przyrodniczych obszarów. Ograniczenia takie występują, gdy obszar leży w granicach parku narodowego lub rezerwatu.

Teoria i praktyka nakazują, by do wrażliwości chronionych siedlisk i gatunków oraz koniecznych zasad ich ochrony dostosować intensywność ruchu turystycznego, terminy penetracji turystycznej, lokalizację obiektów i urządzeń infrastruktury turystycznej, rodzaj imprez. Potrzeba ta wymaga kształcenia fachowców – interpretatorów przyrody zdolnych do tworzenia nowych produktów turystycznych lub wzbogacania starych o nowe treści, których dostarcza poznanie osobliwości obszarów Natura 2000.

Aby unikać potencjalnych zagrożeń i konfliktów, organizatorzy turystyki i turyści powinni zdobywać wiedzę o sieci Natura 2000 oraz o uwarunkowaniach rozwoju w obszarach Natura 2000. Należy niezwłocznie przystąpić do szkoleń w zakresie tworzenia proekologicznych produktów w regionach powiązanych z obszarami Natura 2000. Trzeba wzmocnić wiedzę o Naturze 2000, ale do tego potrzebna jest jednak specjalistyczna informacja opracowana specjalnie dla turystyki.

To zadanie może być podjęte jako projekty o zasięgu regionalnym lub podjęte na poziomie krajowym, w ramach ekopolityki turystycznej. W skali państwa bowiem należy usilnie dążyć do integracji polityki dotyczącej turystyki i ochrony środowiska, zwłaszcza w odniesieniu do regionów z obszarami Natury 2000. Integracja taka może wspomagać przedsiębiorców i inicjatywy pozarządowe również na poziomie lokalnym.

III.7. Proekologiczne zagospodarowanie turystyczne

Wymogi turystyki proekologicznej dla obiektów i regionów oraz świadczonych w nich usług, które mają być przyjazne środowisku określa się w kategoriach ekoetyki, tzw. odpowiedzialnego biznesu. Szczególnie organizatorzy turystyki na obszarach Natura 2000 i w ich sąsiedztwie powinni traktować wymogi środowiskowe jak kanon działalności. Obecnie do podstawowych wymogów należą: oszczędne gospodarowanie energią i wodą, zagospodarowanie odpadów, zapewnienie transportu zintegrowanego, realizacja zagospodarowania turystycznego zgodnego z cechami krajobrazu, organizacja żywienia w powiązaniu z wykorzystaniem produktów lokalnych. Lista wymogów środowiskowych jest otwarta, a spełnienie tylko tych wymienionych powinno być ambicją każdego regionu turystycznego. Jednak należy pamiętać, że dla regionów turystycznych z dużym udziałem obszarów chronionych aktywna postawa na rzecz ochrony środowiska jest stymulatorem innowacyjności w ofercie turystycznej i w podbudowie lokalnej gospodarki, ponieważ tworzy nowe miejsca pracy.

W regionach, w których utworzono obszary Natura 2000 rosną wymagania w stosunku do zagospodarowania turystycznego i są one znacznie szersze niż przewidywano we wcześniejszych planach. Zatem udostępnianie cennych terenów i ich walorów musi odbywać się pod okiem fachowców, którzy potrafią zaprogramować organizację przestrzeni turystycznej w harmonii z przyrodą, a także z potrzebami turystów poznających świat fauny i flory. Podglądanie przyrody wymaga nie tylko wytyczenia i oznakowania szlaków, ale także przygotowania informacji na tablicach i drogowskazach oraz zbudowania czatowni, wież obserwacyjnych, miejsc odpoczynku na szlakach i w punktach widokowych, specjalistycznego oznakowania, wiat, schronów, ścieżek, przepraw, mostków i kładek na podmokłym gruncie. Wiadomo, że wraz z rosnącą popularnością wędrowek turystycznych, np. po bagnach, zwiększa się zakres obiektów i urządzeń udostępniających takie miejsca. Zagospodarowanie przestrzeni turystycznej często przyczynia się do rozwoju miejscowego rzemiosła, gdyż można wykorzystać lokalne materiały, zatrudnić projektantów i wykonawców turystycznej architektury krajobrazu.

Obszary Natura 2000 i wymogi związane z ochroną przyrody są kolejnym stymulatorem rozwoju gospodarczego. Udostępnienie takiego obszaru turystom wymaga prowadzenia tej działalności we współpracy ze służbami ochrony przyrody, by nie wprowadzać jej w miejsca najbardziej wrażliwe przyrodniczo. Udostępnianie to wymaga jednak wielu, ale opłacalnych zabiegów i często przyczynia się do postępu. Jego wyznacznikiem i miarą efektów są zasady zrównoważonego rozwoju, który z założenia jest harmonijny i trwały, więc korzystny dla regionów turystycznych i ich mieszkańców.

III.8. Zielone hotelarstwo

Większość hoteli spełnia wymogi ochrony środowiska, jednak ich właściciele nie wykazują większego zainteresowania środowiskiem poza przestrzeganiem prawa. Część hotelarzy – przyjaznych środowisku – stara się jednak działać na rzecz przyrody: organizują oni (eko) imprezy, prowadzą edukację ekologiczną wśród pracowników, informują gości o walorach przyrodniczych okolicy oraz uczestniczą w regionalnym lobby zrównoważonego rozwoju.

W celu potwierdzenia proekologicznego wizerunku obiekty noclegowe starają się o odpowiednie certyfikaty. Mogą to nawet być atesty rolnictwa ekologicznego, ale używane przez dane gospodarstwo dla promocji usług agroturystycznych. Także duże hotele o wysokim standardzie, realizujące kompleksowe programy zarządzania prośrodowiskowego, często starają się o „zielone” certyfikaty czytelne dla swych klientów, choćby przez dodanie do nazwy obiektu przedrostka „Green”.

Turyści zainteresowani przyrodą wolą małe obiekty, np. kwatery, schroniska, pensjonaty, domki, chatki i namioty, które dominują na terenach przyrodniczo cennych. Zwykle ich właściciele nie starają się o certyfikaty, lecz powinni dbać o architekturę obiektów, tak aby pasowały one do lokalnych warunków i korzystanie z nich nie zanieczyszczało i nie zakłócało środowiska. Ważnym miernikiem dbałości o środowisko jest ekologicznie uzasadnione i ekonomicznie opłacalne oszczędne gospodarowanie wodą, energią, sanitarnymi środkami chemicznymi (pranie, sprzątanie), a także wielkość i struktura zakupów (ilość opakowań), korzystanie z transportu (środki transportu, odległość). Są to tylko wybrane elementy upoważniające do powieszenia szyldu „bliżej natury”.

Zapewnienie wyżywienia turystom to ważne uzupełnienie usług w obiektach noclegowych i zarazem wsparcie dla miejscowej gospodarki. Rolnictwo nastawione na sprzedaż płodów na miejscu jest najbardziej stosowną formą gospodarowania w obszarach chronionych. Ma to pozytywny wydźwięk co najmniej z dwu powodów: uczestnicy wycieczek przyrodniczych sami ograniczają potrzeby transportowe (robią zakupy na miejscu) i często szukają potraw sporządzanych z produktów pochodzących z regionu, do którego przyjechali. Cenią sobie tradycyjną, regionalną kuchnię. Wielu turystów wybiera potrawy wegetariańskie, dietetyczne, produkty rolnictwa ekologicznego. Atmosfera małego lokalu gastronomicznego (jadłodajni, jadalni), w którym podaje się obiady domowe to spełnienie oczekiwania osób pragnących przebywać „bliżej natury”. Ponadto miejsca piknikowe można urządzać niedaleko od celów turystyki przyrodniczej, pod warunkiem, że nie wprowadzają one chaosu w przyrodzie.

III.9. Ekoinformacja turystyczna

W przypadku turystyki przyrodniczej informacja turystyczna wykracza poza tradycyjne zakres i materiały. Spotykamy bowiem pogłębione jej formy i treści polegające na tzw. interpretacji dziedzictwa przyrodniczego opracowanej w ośrodkach informacyjno-edukacyjnych (*visitor centre*) i realizowanej przez przewodników, zwanych strażnikami przyrody (*rangers*). Takie profesjonalne ośrodki i kadry są domeną parków narodowych, krajobrazowych i leśnych kompleksów promocyjnych. Czy obszary Natura 2000 będą dysponować świetną bazą edukacyjną – do tego jeszcze daleka droga, ale na pewno są dobrym poligonem turystyki edukacyjnej – kolejną klasą w „zielonej szkole” nie tylko dla dzieci, ale i dla dorosłych.

Jak tworzyć taką ekoinformację?

Jej podręcznikami są zaktualizowane mapy z naniesionymi walorami Natury 2000, foldery jeszcze silniej promujące szlaki piesze, rowerowe i wodne z informacją o wypożyczalniach sprzętu, miejscach postojowych w bezpiecznej odległości, np. od miejsc gniazdowania ptaków. Ważne jest też dostarczanie informacji o obowiązujących zasadach zachowania się turystów w terenie, np. korzystania z urządzeń postojowych dla rowerów (stojaków), by dalszą część wędrówki odbyć pieszo.

III.10. Organizacja i obsługa ruchu turystycznego

W turystyce przyrodniczej ważniejsze niż asfaltowe drogi i parkingi dla samochodów jest zagospodarowanie turystyczne terenu, m.in. lokalizacja obiektów i urządzeń w odpowiedniej odległości od miejsc chronionych.

Osoby uprawiające turystykę przyrodniczą preferują korzystanie ze środków transportu przyjaznych środowisku i umożliwiających dotarcie do „wnętrza” atrakcyjnych miejsc. Dlatego najczęściej wykorzystują transport rowerowy, konny, wodny, czasami narty i balony. Z zasady ograniczają transport samochodowy do niezbędnego minimum.

Wysiłki związane z obsługą ruchu turystycznego powinny skupić się na organizacji transportu zintegrowanego oraz na zmianach modelu konsumpcji turystycznej kierowców rodzinnych wycieczek, którzy, prowadząc samochody nie mają szans na pełne wrażenia turystyczne. Uwalniając ich od obowiązku prowadzenia, parkowania, tankowania samochodu, można z powodzeniem rozwijać alternatywne usługi transportowe, jednocześnie przyjazne środowisku. Jest to kolejny stimulator rozwoju w miejscach wrażliwych przyrodniczo, zwłaszcza trudno

dostępnych. Wypożyczalnie środków transportu przyjaznych środowisku, usługi przewozowe busami, bryczkami itp., organizacja tras dojazdu to nowe miejsca pracy w udostępnianiu i ochronie lokalnych, a zarazem europejskich walorów przyrodniczych.

III.11. Ekokadry dla turystyki

Turystyka na obszarach chronionych wymaga zawodowej obsługi. Przewodnicy turystyki przyrodniczej to osoby o wysokich kwalifikacjach, specjalizujące się w konkretnych dziedzinach wiedzy o środowisku. Tacy sami powinni być też planiści, stratedzy, organizatorzy i usługodawcy pracujący na rzecz rozwoju turystyki zrównoważonej. Ogromnie bowiem ważna jest świadomość i wrażliwość ekologiczna ludzi zaangażowanych w gospodarkę tam, gdzie przyroda powinna być traktowana priorytetowo. A jest to trudne zadanie, jeśli pracuje się na rzecz biznesu i jednocześnie trzeba ograniczać jego formy oraz nie dążyć do pożądanego zysku najkrótszą drogą (z punktu widzenia przyrody „drogą na skróty”). Jeszcze trudniej kierować się równie pożądanym efektem ekologicznym działalności przedsiębiorstw, który potrafią określić tylko eksperci – ekolodzy. Dlatego kuźnią kadr turystyki proekologicznej są parki narodowe i krajobrazowe oraz przyrodnicze organizacje pozarządowe, a tylko nieliczne szkoły turystyczne. Zainteresowanie turystów Naturą 2000 będzie wymuszało konieczność kształcenia nowych specjalistów obsługujących turystów w terenie i pracujących w zespołach planujących ochronę oraz zajmujących się budowaniem i realizacją koncepcji udostępniania chronionej prawem przyrody.

Jednak należy docenić rolę obszarów Natura 2000 jako źródła dodatkowych, nowych zielonych miejsc pracy rozwijających rynek zatrudnienia w regionie. Takie podejście wzmacnia motywacje do pracy w turystyce absolwentów ochrony środowiska i kierunków pokrewnych. Trzeba dla tych ludzi tworzyć odpowiednie stanowiska w biurach podróży, hotelach; wykorzystać ich do badania rynku i programowania imprez. Dzięki wykształconym kadrom, którym jest bliska problematyka przyrodnicza, „zazielenianie” turystycznego rynku pracy jest najszybszą drogą wdrażania zasad ekorozwoju.

III.12. Promocja produktu turystycznego w kolorze zielonym

Dla potrzeb pogłębiania i rozwijania biznesu turystycznego niezbędna jest promocja proekologicznego wizerunku turystyki organizowanej w regionach, w których występują obszary Natura 2000.

Po pierwsze, należy szeroko informować klientów, partnerów i społeczność lokalną danego terenu o tym, że w turystyce podejmuje się działania ukierunkowane na rzecz ochrony środowiska lub służące jej bezpośrednio, oraz że turystyka w regionie przyjmuje za podstawy swego funkcjonowania zasady zrównoważonego rozwoju.

Po drugie, należy prowadzić systematyczne szkolenia personelu przedsiębiorstw turystycznych w zakresie podejmowanych działań proekologicznych i kontrolować praktykę, by wypracowane zasady zarządzania prośrodowiskowego nie były łamane.

W obu przypadkach odnosi się efekt edukacyjny, ale o lepszą promocję produktów turystycznych wtedy też łatwiej.

Ważna jest również podbudowa wizerunku przyjaznego środowisku, tworzona dzięki doskonaleniu kadr zarządzających turystyką, tj. pogłębianiu ich wiedzy na temat środowiska przyrodniczego. Okazją do tego, ale i swoistą metodą promocji w określonych kręgach, może być udział działaczy turystycznych w konferencjach naukowych przyrodników. Podobny efekt promocyjny można uzyskać poprzez praktyczną współpracę z ekologicznymi organizacjami pozarządowymi w terenie. Rozszerzanie takich kontaktów branży turystycznej jest niezbędne i opłacalne, a w kategoriach promocji – drogą do pozyskania większego grona sprzymierzeńców i ambasadorów swej działalności.

III.13. Natura 2000 nową marką w turystyce

Czy proponowanie, aby Natura 2000 stała się nową marką w turystyce nie jest na wyrost?

W regionach turystycznych, gdzie występują obszary chronione, Natura 2000 nie powinna kojarzyć się ze sloganem, lecz powinna być rzetelnie wypracowaną marką. **W tym celu należy udowodnić, że obszary Natura 2000 są ekskluzywnym walorem turystycznym.** Jest to o tyle możliwe, o ile są one unikatowe w skali europejskiej i jako reprezentanci zasobów przyrody kontynentu wyjątkowe – w kompozycji krajobrazowej i niepowtarzalne na świecie. Wówczas obszary Natura 2000:

- będą spełniać rolę nowej szansy na rozwój nie tyle ilościowy, co jakościowy europejskich i w tym polskich produktów turystycznych;
- stanowiąc ok. 20% powierzchni naszego kraju, powiększą naturalną przestrzeń i bazę walorów nieodzownych do rozwoju ekoturystyki i innych, różnych form turystyki kwalifikowanej,
- wraz z ich indywidualnymi nazwami geograficznymi staną się szyldem terenu, na którym chroni się przyrodę i mogą stać się nowymi szyldami organizowanej tam turystyki przyjaznej środowisku,
- objęte nie tylko ochroną prawną, ale też promocją turystyczną wzmocnią zrównoważony rozwój regionów cennych przyrodniczo, a jednocześnie atrakcyjnych turystycznie – to zwykle idzie w parze.

Natura 2000 staje się tym samym marką zrównoważonego rozwoju gospodarki regionalnej, w tym przedsiębiorstw działających w danym regionie; ich funkcjonowanie zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju już dziś jest poszukiwaną cechą, ważnym elementem budowy pozytywnego w odbiorze klientów wizerunku.

Mimo tak optymistycznie zarysowanej roli obszarów Natura 2000, jaką można im przypisać, należy realistycznie podchodzić do złożonego procesu szerszej akceptacji społecznej takiego podejścia, a to jeszcze długi proces. Na początku można ograniczyć rolę obszarów Natura 2000 jako stymulatora nowej marki, do form i produktów turystycznych z wąskiego relatywnie segmentu – ekoturystyki; tego segmentu dotyczy ona z pewnością, jemu nie przeszkadza, nie stanowi dla niego bariery rozwoju.

Mając na uwadze sylwetkę klienta ekoturystyki i gościa obszarów Natura 2000, zastosowanie zapewne ma marka rozumiana jako produkt, który zapewnia korzyści funkcjonalne i wartości dodane, które niektórzy konsumenci cenią w wystarczającym stopniu, by dokonać zakupu. Wiadomo, że turyści przyrodnicy chętnie decydują się na wydanie dodatkowych pieniędzy na ochronę środowiska. W grę wchodzi emocje, świadomość symbolu, którego widok (nie produkt, lecz wyobrażenie o nim) buduje jego markową wartość.

Gdy konsument zaczyna łączyć nasz produkt z pewnymi cechami i emocjami, możemy mówić o powstaniu marki⁴⁶.

Zainteresowani obszarami Natura 2000 turyści to z pewnością grupa ludzi zaangażowanych, zafascynowanych, emocjonalnie kontaktujących się z przyrodą. Trzeba często nie lada wysiłku, aby dotrzeć do rzeczywistej natury, w tak silnie już przekształconym środowisku człowieka.

Poza emocjami twarda praktyka gospodarki turystycznej też dostarcza argumentów zachęcających do budowania nowej marki, która ułatwia producentom działania promocyjne i reklamowe, czyni je bardziej skutecznymi, bowiem marka:

- umożliwia odróżnianie produktów,
- stymuluje powtarzalność sprzedaży,
- pozwala poszerzyć oferowane grupy produktów,
- umożliwia uzyskanie wyższej ceny.

Dla konsumenta marka to:

- wyróżnik spośród innych produktów,
- krótszy proces podejmowania decyzji o zakupie,
- informacja o producencie, kraju lub regionie,
- gwarancja jakości produktu.

Dla regionu i środowiska przyrodniczego równie ważne, a może i najważniejsze jest to, że znana marka zobowiązuje do utrzymywania określonego poziomu jakości. Jeżeli przyjmiemy, że strategie zrównoważonej turystyki kierują się kryterium jakości ekologicznej, to **marka produktów sprzedawanych w obszarach Natura 2000 może stać się gwarantem faktycznej ochrony różnorodności biologicznej w dłuższej perspektywie, niż gdy marki takiej nie zbudujemy.**

Dla obszarów turystycznych z sieci Natura 2000 nie trzeba wymyślać nowej nazwy, tylko skutecznie wypromować istniejącą, bo nie jest to jeszcze nazwa ugruntowana w świadomości rzeczywistych i potencjalnych klientów. Nazwa i logo „Natura 2000” to ogromny kapitał, który trzeba tylko odpowiednio – zgodnie z prawem i obyczajem odpowiedzialnego biznesu wykorzystać⁴⁷.

46 Wg J. Wlazło (1998) *Czy emocje sprzedają?* [w:] Marketing w Praktyce Nr 1.

47 E-szkolenie: J. Kamieniecka, J. Majewski, (EG) *Proekologiczny produkt turystyczny*. Portal „Natura 2000 a turystyka”. 2009.

ZAMIAST WNIOSKÓW

Na zakończenie rozważań nad szansami rozwoju turystyki w obszarach Natura 2000 podajemy przykład pokazujący, jak udaje się budować pozytywne relacje turystyki z ochroną przyrody i odwrotnie. Poznając doświadczenia – nie tylko czytając broszury niniejszej podobne – można się przekonać, że rozważne i mądre „sprzedawanie przyrody” to dźwignia rozwoju terenów, które do tej pory pozostawały w niedorozwoju gospodarczym, najczęściej właśnie z powodu swego przyrodniczego charakteru. Doświadczenie uczy, że aktywny stosunek do ochrony zasobów danego regionu to czynnik wzmacniający poczucie tożsamości społecznej jego mieszkańców, atrybut patriotycznych postaw wobec miejsca, w którym żyjemy.

I dlatego na końcu tej broszury zaprezentowano przykład z Polski, choć doświadczenia w tym w zakresie są bogatsze w zachodnich krajach UE, w których sieć obszarów Natura 2000 zaczęto tworzyć znacznie wcześniej. Tam proces ten również nie odbywa się bez trudności i problemów, ale problemy dają się przecież rozwiązywać.

Rzeczpospolita Ptasia. Produkt turystyczny na obszarze Natura 2000

„Rzeczpospolita Ptasia” to nazwa produktu turystycznego stworzonego z inicjatywy Towarzystwa Przyjaciół Słońska „Unitis Viribus”, zrzeszającego miłośników ptaków odwiedzających ujście Warty. W budowaniu tego produktu wykorzystano atrakcje przyrodnicze regionu Polski, dotąd mało znanego, nawet dla rodzimego ruchu turystycznego. Inicjatywa ta to dobry przykład powiązania rozwoju turystyki z ochroną przyrody – konkretnie z obszarem Natura 2000 „Ujście Warty”, który został uznany jednocześnie za obszar „ptasi” i „siedliskowy” (kod obszaru: PLC080001).

„Rzeczpospolita Ptasia” zwyciężyła w konkursie Komisji Europejskiej na Najlepsze Europejskie Destynacje Turystyczne – EDEN⁴⁸. Szerszy opis tej inicjatywy można znaleźć na portalu „Natura 2000 a turystyka” (www.natura2000.org.pl) w grupie przykładów na to jak można „Skorzystać na Naturze”.

Ochrona przyrody

„Rzeczpospolita Ptasia” promuje Park Narodowy „Ujście Warty”, Park Krajobrazowy „Ujście Warty” i obszar Natura 2000 „Ujście Warty”. W regionie działa aktywnie na rzecz turystyki i promocji walorów przyrodniczych terenu Grupa Partnerska „Ujście Warty”. **Ujście Warty do Odry jest terenem atrakcyjnym dla turystów praktycznie w każdej porze roku**, dzięki różnorodności gatunków ptaków tu przebywających: wiosną – są to gatunki lęgowe i migrujące, latem – lęgowe i pierzące się, jesienią i zimą – migrujące i zimujące.

Park Narodowy „Ujście Warty” utworzono 1 VII 2001 r.; obejmuje on obszar dawnego rezerwatu Słońsk. W jego granicach ochronie podlegają unikatowe w skali kraju i Europy tereny podmokłe doliny Dolnej Warty. W krajobrazie dominują łąki i pastwiska poprzecinanane licznymi starorzeczami i kanałami. Warta płynie przez środek Parku. Podstawowym celem powołania tu parku narodowego jest ochrona unikatowych siedlisk zalewowych, ważnych dla ptaków wodnych i błotnych – wędrownych, zimujących, odbywających tam lęgi oraz pierzenie. Ze świata fauny właśnie ptaki stanowią największy walor przyrodniczy Parku i jego atrakcyjność turystyczną. Zaobserwowano tam ponad 260 gatunków ptaków, a lęgi stwierdzono u ponad 170 gatunków.

⁴⁸ EDEN to skrót od angielskiej nazwy Konkursu (European Destinations of Excellence) ogłoszonego przez Komisję Europejską w 2006 roku na promocję turystyczną obszarów cennych przyrodniczo. Oprócz nagrodzonej w 2009 r. Rzeczpospolitej Ptasiej zostały wyróżnione w krajowej edycji konkursu cztery inne produkty godne promocji: *Krzemienny Krąg na Szlaku, Barlinek, Region Dorzecza Nadbużańskiego i Janów Lubelski dodaje sił*. Więcej na www.pot.gov.pl.

Park Krajobrazowy „Ujście Warty” utworzono 18 XII 1996 r. w celu ochrony przyrody i krajobrazu doliny dolnego biegu Warty i środkowej Odry. Poza terenami podmokłymi interesujące są tu zbiorowiska roślinności kserotermicznej występujące na stromych zboczach doliny Odry.

Rola obu parków w dążeniu do zachowania środowiska życia wielu gatunków ptaków została potwierdzona objęciem Parku Narodowego „Ujście Warty” konwencją o ochronie obszarów wodno-błotnych⁴⁹ oraz włączeniem obu parków do sieci Natura 2000.

Zrównoważony rozwój

Od 1998 r. istnieje opracowana strategia na rzecz zrównoważonego rozwoju turystyki: *Koncepcja rozwoju turystyki przyjaznej środowisku na terenie Parku Krajobrazowego „Ujście Warty”*⁵⁰. Wiele planowanych działań już zrealizowano. Oprócz nowych hoteli w Kostrzynie i Słońsku, kwater agroturystycznych i punktów gastronomicznych, powstały lub rozwinęły działalność instytucje wspierające udostępnianie turystom otaczającej przyrody. Poza już tradycyjną w tym rolę parków narodowego i krajobrazowego aktywnością wyróżnia się Stacja Klubu Przyrodników w Owczarach (z muzeum traw) i Biuro Turystyki Przyrodniczej „Dudek”.

Inicjatywy idą w kierunku wdrażania wspólnych zasad organizacji i obsługi ruchu turystycznego oraz dopełniania się wzajemnie w podziale zadań. Np. w parku krajobrazowym ruch jest kierowany nowo wytyczonymi szlakami, a wiedza jest przekazywana poprzez pomoce umieszczone przy ścieżkach dydaktycznych. Natomiast w parku narodowym zorganizowano turystykę wędkarską.

W najbliższym czasie planuje się: zbudowanie na miejscu dawnego torowiska linii kolejowej ścieżki rowerowej, która połączy Kostrzyn ze Słońskiem i sąsiednimi gminami i umożliwi przejazd z Kostrzyna do parku narodowego i obszaru Natura 2000 „Ujście Warty” oraz wesprze rozwijanie sieci szlaków do uprawiania *nordic walking*.

Poza wykorzystaniem walorów przyrodniczych ważną rolę wartości dodanej odgrywa promocja kultury i tradycji lokalnej. Dziedzictwo historyczne regionu wiąże się z zakonami rycerskimi joannitów i templariuszy, które były właścicielami tych ziem, a także z postacią króla Prus Fryderyka Wielkiego, którego więziono w twierdzy Kostrzyn.

Turystyka

Mieszkańcy i przybysze to miłośnicy ptaków, a wspólnie z nimi – Obywatele Rzeczypospolitej Ptasiej.

Wszystkich goszczących w tej krainie obowiązuje konstytucja i kodeks obserwatora ptaków. Otrzymują oni paszporty, w których zbierają pieczętki potwierdzające pobyt. Każdy rok jest poświęcony innemu gatunkowi ptaków występujących na tym terenie. Wybiera się je spośród gatunków rzadkich lub zagrożonych wyginięciem. Dotychczas były to w poszczególnych latach: derkacz (2002), żuraw (2003), dudek (2004), bielik (2005), ohar (2006), rycyk (2007), płomykówka (2008) oraz czajka (2009).

Organizatorzy turystyki przygotowują wiele plenerowych imprez, z których czerpie się okazje do rekreacji, ale też i do edukacji ekologicznej.

„Weekend w Rzeczypospolitej Ptasiej” to oryginalna oferta pobytu w Słońsku i okolicach. Projekt ten został wyróżniony Certyfikatem Polskiej Organizacji Turystycznej 2004 oraz I nagrodą Międzynarodowych Targów Poznańskich w konkursie na najlepszy regionalny produkt agroturystyczny 2003. Od 2009 r. ma on swój znaczek turystyczny promowany w międzynarodowym projekcie potwierdzania pobytu w ciekawych miejscach turystycznych w Czechach, Austrii, na Słowacji, Ukrainie, Węgrzech i w Polsce.

49 Konwencja przyjęta w Ramsarze (Iran) w 1971 r.

50 Koncepcję przygotowała w ramach projektu WWF – „Zielona wstęga Odra-Nysa” – firma BTE Tourismusmanagement Regionalentwicklung.

Imprezy tematyczne wzbogacają atrakcyjność regionu. Począwszy od 2001 r., każdego roku w Parku Narodowym „Ujście Warty” jest obchodzony Światowy Dzień Terenów Podmokłych, podczas którego prowadzi się edukację ekologiczną, np. o zdrowotnym znaczeniu tego typu siedlisk.

Złoty Obywateli Rzeczypospolitej Ptasiej odbywają się w przedostatnią sobotę kwietnia w Słońsku. Ich program obejmuje obserwacje ptaków, udział w konkursach, pokazach, prelekcjach, wycieczkach, wybory Ptaka Roku. Na złotych nominuje się ambasadorów Rzeczypospolitej Ptasiej – osoby, które promują turystykę w Ujściu Warty. Pomysłem na promocję tych spotkań jest również moneta z wizerunkiem ptaka roku, emitowana na złotych w Ujściu Warty, będąca w obiegu przez dwa miesiące po zlocie.

W tzw. zielonych punktach w Kostrzynie, Owczarach oraz Słońsku można wypożyczyć rower i uczestniczyć w zorganizowanym w maju Rajdzie Rowerowym „Szlakiem Bocianów”.

Jesienne Spotkanie z Sadem to okazja by poznać stare odmiany drzew owocowych i opanować sztukę ich szczepienia.

Na początku października, z okazji Europejskich Dni Ptaków, są organizowane w Słońsku wycieczki poświęcone obserwacji ptaków na obszarach Natura 2000.

Informacja i promocja

Informacja i promocja prowadzona w regionie Dolnej Warty zachęca do turystycznego wykorzystania innych obszarów Natura 2000.

O wykorzystaniu walorów przyrodniczych dla potrzeb rekreacji w tym właśnie regionie można się dowiedzieć już z wielu źródeł. Prezentowany region doczekał się już wielu publikacji naukowych i albumowych, map i przewodników pokazujących przyrodnicze i historyczne walory doliny Warty i Kostrzyna. Co roku jest wydawany plakatowy kalendarz Rzeczypospolitej Ptasiej z logo produktu „Rzeczpospolita Ptasia”. Na uwagę zasługuje zaangażowanie samorządów i organizacji pozarządowych w opracowywanie i finansowanie tak różnych wydawnictw.

Od kilku lat Grupa Partnerska „Ujście Warty” bierze udział w targach turystycznych. Priorytetowo traktuje się największe targi turystyczne w Polsce „Tour Salon” w Poznaniu. Na targach krajowych i zagranicznych materiały są prezentowane dzięki zaangażowaniu się w ich promocję (poprzez dofinansowanie) Urzędu Marszałkowskiego.

Informacją turystyczną zajmuje się Biuro Turystyki Przyrodniczej „Dudek” otwarte dla turystów przez cały rok, usytuowane przy szlaku pieszym i rowerowym na trasie Słońsk–Kłopotów; w sezonie letnim działa punkt informacyjny dla turystów na wystawie pamiątek regionalnych koło kościoła w Słońsku.

Muzeum Przyrodnicze w Kostrzynie i Biuro Informacji Turystycznej są prowadzone przez Klub Przyrodników – stowarzyszenie aktywnie działające na rzecz ochrony przyrody i edukacji ekologicznej społeczeństwa. W muzeum jest wypożyczalnia rowerów i łometek, punkt sprzedaży wydawnictw przyrodniczych, turystycznych, pocztówek i map.

Ważne jest, że opisany produkt turystyczny ma wielu nie tylko ambasadorów, promotorów, ale rzeczywistych współtwórców. Partnerami w wysiłkach na rzecz integrowania rozwoju turystyki z ochroną przyrody w Ujściu Warty są: urzędy miast, gmin, organizacje pozarządowe i przedsiębiorcy turystyczni.

Za stworzenie tak dobrego przykładu w praktyce turystycznej, ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju, i tym samym stworzenie możliwości przedstawienia go w niniejszej publikacji, specjalne podziękowania twórcom „Rzeczypospolitej Ptasiej” składają

Autorki

Ważniejsze opracowania Instytutu na rzecz Ekorozwoju dotyczące ekologizacji turystyki, ochrony przyrody i zrównoważonego rozwoju

- Strategia zagospodarowania przestrzennego Obszaru funkcjonalnego „Zielone Płuca Polski” wg zasad ekorozwoju (1993)*
- Zielone Płuca Europy – Zarys koncepcji (1993)*
- Problemy rozwoju turystyki proekologicznej w Polsce (1994)*
- (Eko)Turystyka zielonym rynkiem pracy (1995)*
- Przestrzeń ekologiczna dla Polski i dla Europy (1997)*
- Ekopolityka w turystyce – raport o zmianach możliwych i potrzebnych (1998)*
- Wzmocnienie integracji Europy poprzez ekorozwój. Szanse i bariery z perspektywy Polski (1998)*
- Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego u progu XXI wieku (2000)*
- Ekoinnowacyjność dokumentów strategicznych. Próba oceny (2001)*
- Wdrażanie Europejskiej sieci ekologicznej Natura 2000 w Polsce i związane z tym problemy (2001)*
- Kompas Rio + 10, czyli społeczna ocena realizacji przez Polskę dokumentów przyjętych na konferencji ONZ „Środowisko i Rozwój” w czerwcu 1992 r. w Rio de Janeiro (2002)*
- Miasto za miastem (2002)*
- Organizacje pozarządowe o strategii zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej. Głos z Polski (2002)*
- Program ekologizacji turystyki w Polsce – Forum dyskusyjne (2002)*
- Rola organizacji pozarządowych w kształtowaniu proekologicznych wzorców konsumpcji (2002)*
- Ocena potencjalnego wpływu sieci TINA na ostoje ptaków w krajach kandydujących do Unii Europejskiej. InE, OTOP, RSPB (2002)*
- Zazielenianie lokalnych rynków pracy w Polsce – wykorzystanie doświadczeń Unii Europejskiej. Broszury: Dekalog – ABC „zielonego” miejsca pracy; Informator o integracji polityki zatrudnieniowej z ekologiczną w Unii Europejskiej i w Polsce oraz Zeszyty: gospodarka energią, ochrona przyrody i leśnictwo, ochrona środowiska, rolnictwo, transport, turystyka, społeczne przedsięwzięcia (2003)*
- Ocena gospodarczych, środowiskowych i społecznych oddziaływań dla projektu Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004–2006 (2003)*
- Aktualne – w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej – uwarunkowania kształtowania procesu ekologizacji turystyki w Polsce. Ekspertyza prawna (2004)*
- Portal internetowy „Natura 2000 a turystyka” (www.natura2000.org.pl) – rok założenia 2005*
- Prognoza oddziaływania na środowisko Projektu Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego na lata 2007–2013 (2005)*
- Wykorzystywanie funduszy UE na rzecz wspierania zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska na szczeblu lokalnym. Poradnik dla organizacji pozarządowych i lokalnych samorządów terytorialnych. InE i WWF Polska (2005)*
- Partnerstwo dla efektywności ekologicznej. Wspólnie z European Environmental Bureau (2006)*
- Ocena efektywności edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju – sposoby podejścia i strategię wdrażania (2006)*
- Prognoza oddziaływania na środowisko projektu „Strategii Rozwoju Turystyki na lata 2007–2013” (2006)*
- Prognoza oddziaływania na środowisko Projektu Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej. InE i IOŚ (2007)*
- Prognoza oddziaływania na środowisko Projektu Krajowego Planu Strategicznego Rozwoju Obszarów Wiejskich i Projektu Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013. InE, Agrotec Polska Sp. z o.o. i Agrotec-Spa (2007)*
- Natura 2000 w edukacji szkolnej. Poradnik dla nauczycieli (2007)*
- Polacy w zwiernadzie ekologicznym. Raport z badań nad świadomością ekologiczną Polaków w 2008 r. (2008)*
- Spółczesność obywatelskie wobec konsekwencji zmian klimatu (2008)*
- Barometr zrównoważonego rozwoju 2007/2008 (2008)*
- Barometr zrównoważonego rozwoju 2008/2009 (2009)*
- Świadomość ekologiczna Polaków – zrównoważony rozwój. Raport z badań 2009 (2009)*
- Jak zapewnić rozwój zrównoważony terenów otwartych? (2009)*
- Klimat a turystyka (2009)*

Nie sposób hierarchizować takich powinności, jak przestrzeganie praw przyrody, dbałość o zdrowie lub dobro przyszłych pokoleń, a więc odnoszących się do najważniejszych wartości.

Rozważając kwestię rozwoju turystyki, trzeba postawić kilka podstawowych pytań dotyczących wzajemnych relacji między gospodarką turystyczną a zasadami gospodarowania zasobami i walorami przyrody. Dotyczy to wszystkich obszarów, ale jest szczególnie istotne na terenach o dużych walorach przyrodniczych, które podlegają ochronie prawnej. Są to m. in. obszary Natura 2000 tworzone w Polsce od czasu akcesji do Unii Europejskiej. Nie są one wyłączone z użytkowania gospodarczego, ale często uważa się, że wymogi ochrony środowiska poważnie ograniczają tam rozwój turystyki. Co więcej, obszary Natura 2000 mogą stanowić szansę na tworzenie nowych produktów turystycznych, zwłaszcza w coraz bardziej popularnej turystyce przyrodniczej. Taka turystyka na pewno nie będzie zagrożeniem dla tych obszarów, lecz przeciwnie – interesem tej branży będzie ochrona walorów przyrodniczych jako głównych atrakcji przyciągających turystów.

Aby rozwijać turystykę na obszarach Natura 2000 w sposób przyjazny dla środowiska, trzeba jej rozwój odpowiednio i odpowiedzialnie zaplanować i realizować. W tym celu należy zdobywać wiedzę o obszarach Natura 2000 oraz odpowiedzieć na następujące pytania:

- ☞ Jakie korzyści i straty powoduje rozwój turystyki, szczególnie na obszarach przyrodniczo cennych, m.in. Natura 2000?
- ☞ Jakie cele gospodarcze i społeczne można osiągnąć dzięki rozwojowi turystyki?
- ☞ Jakie formy turystyki są najbardziej odpowiednie dla obszarów Natura 2000?
- ☞ Jak zarządzać turystyką w sposób zrównoważony?
- ☞ Jak buduje się proekologiczny produkt turystyczny?
- ☞ Czy Natura 2000 jest lub może być marką w turystyce?

Niniejsza publikacja przedstawia najważniejsze wymogi dla turystyki przyjaznej środowisku, czyli organizowanej i uprawianej świadomie – z myślą o prawach przyrody, o prawie przyszłych pokoleń do tego bogactwa, bez szkody w zaspokajaniu bieżących potrzeb rozwoju i zachowania godnego poziomu życia mieszkańców cennych przyrodniczo regionów turystycznych.

„Natura 2000 a turystyka” (www.natura2000.org.pl) to portal utworzony z myślą o potrzebie budowania pozytywnych wzajemnych relacji między turystyką i ochroną przyrody.

Znajduje się na nim wiele materiałów i informacji opracowanych specjalnie pod kątem turystyki. Można je wykorzystać w edukacji i w praktyce gospodarowania na obszarach Natura 2000. Po stworzeniu przyrodniczo-turystycznego „Katalogu obszarów Natura 2000” (ok. 1000 obszarów), 7 e-szkoleń i 30 przykładów z praktyki gospodarczej przeprowadzono warsztaty z udziałem przedstawicieli branży turystycznej oraz konkurs dla uczniów gimnazjów na promocję turystyczną wybranego obszaru Natura 2000. Dorobek i wnioski z tego przedsięwzięcia są do Państwa dyspozycji. Zapraszamy do korzystania z portalu.

INSTYTUT NA RZECZ EKOROZWOJU

ul. Nabelaka 15 lok. 1, 00-743 Warszawa
tel. +22 851 04 02, -03, -04, fax +22 851 04 00
e-mail: ine@ine-isd.org.pl, <http://www.ine-isd.org.pl>